

Kur'an'da "Hayâ"/Utanma Olgusu

Abdurrahman Kasapoğlu *

Öz-Kur'an'da birçok âyette, gerek utanma duygusunu ifade eden kelimelere, gerekse utanma olgusuna işaret eden beden dili tasvirlerine rastlarız. Bu âyetleri birlikte değerlendirmek suretiyle Kur'an'ın utanma konusuna getirdiği bakış açısını anlamak mümkündür. Böylece Kur'an'ın hedeflediği ideal müminin kişilik yapısında utanma duygusunun yeri ve işlevi hakkında genel bir bakış açısı ortaya koyabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Utanma, kişilik, karakter, ahlâk.

Abstract-Testicle in Qoran/Fact of Shame-We encounter with words about feeling of shame and depictions of body language indicating fact of shame in Qoran. It's possible to understand Qoran's perspective on shame by evaluating the verses in their entirety. Thus we can develop a general perspective about position and function of feeling of shame in structure of personality of ideal Muslim in Qoran.

Key Words: Shame, Personality, Character, Morality

Giriş

Çağımızda etkili olan modernizmin; özgürleşme ve bireysellik adı altında "utanma duygusu"nun değersizleşmesine sebep olduğu ileri sürülmektedir. Batı toplumlarında, utanma duygusunu muhafaza etmeye çalışan kimselelere, çekingen, kaçınan muamelesi yapılmakta, hatta bu durum kişilik bozukluğu gibi değerlendirilebilmektedir. Utanma duygusunu koruma çabası içerisinde olanlara "sosyal kaygı" tanısı koyma eğilimi kendini göstermektedir. Hastalık boyutundaki, utangaçlık ve çekingenliği bir yana bırakacak olursak, "utanma"nın değersizleştirilmesi toplum sağlığı üzerinde kalıcı etkiler bırakabilmektedir.¹ Görüldüğü gibi, utanma duygusunun değeri, onun yitirmeye yüz tuttuğu koşullarda daha iyi anlaşılmaktadır. Biz, bu duygunun

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdurrahman.ksapoglu@inonu.edu.tr

¹ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 137.

değerini, birey ve toplum hayatındaki kıymetini, İslâm kültürünün ana kaynakları olan Kur'an ve hadislerden yola çıkarak ortaya koymaya çalışacağız.

Kur'an'da birçok âyette, gerek utanma duygusunu ifade eden kelimelere, gerekse utanma olgusuna işaret eden beden dili tasvirlerine rastlarız. Bu âyetleri birlikte değerlendirmek suretiyle Kur'an'ın utanma konusuna getirdiği bakış açısını anlamak mümkün olacaktır. Böylece Kur'an'ın oluşturmak istediği mümin kişilik yapısında utanma duygusunun yeri ve işlevi hakkında genel bir kanaat oluşturulabilecektir. Utanma duygusunu yönlendirme, şekillendirme ve bu duygunun gücünden faydalanarak ideal bir mümin kişiliği oluşturma konusunda Kur'an'dan ilham alabilmek için bu âyetlerin birlikte / bir arada değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Utanma bir duygu çeşidi olarak psikolojinin, kişilik üzerindeki etkisi ve bir insani karakter olması dolayısıyla ahlâk ilminin konusu olmuştur. Özellikle İslâm ahlâkı ve tasavvufi ahlâk alanında utanma konusuna önemli bir yer verilmiştir. Araştırmamıza bu disiplinlerin utanma konusundaki verilerini aktararak başlayacağız. Yeri geldiğinde bu verilerden utanmayla ilgili âyet ve hadisleri yorumlarken yararlanacağız.

I. Psiko-Sosyal Açıdan Utanma

A. Bir Duygu Olarak Utanma

İnsan kişiliğinde duygu merkezi, ihtiyaç duyulan şeyleri isteme ve bunlara yönelme, hoş gitmeyen şeyleri ise istememe amacına yönelik işleve sahiptir. Bu merkezin doğal özelliklerinden birisi de utanmadır. Utanç, diğer heyecanlara göre, yoğunluğu daha az olmakla birlikte sürekliliği ve kalıcılığı daha fazla olan duygulardan birisidir. Utanç, aynı zamanda bireyler arası duygulardan sayılır.²

Utanma duygusu, beynin ön bölgesinde, sosyal becerileri kapsayan alana kaydedilmiş olarak bulunur. Bu duygunun zıddı ise, yüzüzlük, duyarsızlıktır.³

Hem ayırıcı hem de birleştirici bir duygu olan utanma, toplumsallık duygusundan kaynaklanır. Bu özelliğiyle insanın psikolojik yaşantısının ayrılmaz bir parçasıdır. Utanma duygusu olmaksızın insan toplumundan söz etmek mümkün değildir. Bu duygu, ruhsal alanına müdahale sonucu insanın kişiliğinin değerinde azalma tehlikesi baş gösterdiğinde ortaya çıkar. Yine her

² Günsel Koptagel-İlal, *Tıpsal Psikoloji*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1984, s. 93; Lütfü Kaan Özdemir, İsmail Acarkan, *Çocuklarda Mizaç Farklılıkları ve Kişilik Gelişimi*, Vural Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 26-27.

³ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 166.

bireyin bilincinde olduğu onur / şeref duygusunda zayıflama belirtisinin görüldüğü durumlarda kendini açığa vurur.⁴

Utanma, uygun olmayan bir davranıştan dolayı bireyin öz saygısını yitirme durumuyla karşı karşıya gelmesidir. Utanma duygusu, onur / izzeti nefis ve korku duygularını da içeren bileşik bir coşkudur. Onurdan türemiş öğeleri kapsayan utanma, dış belirtileriyle korkuya yaklaşır.⁵

Utanmanın bir içgüdü mü yoksa sonradan kazanılan bir özellik mi olduğu tartışılmıştır. İçgüdü ve doğuştan olduğunu belirtenlerin yanında, bunun aksini savunanlar da vardır. Utanmanın içgüdü olduğunu savunanlar, bunun evrensel bir nitelik arz etmesini, her insanda, her toplumda bu duygunun mevcudiyetini kanıt göstermişlerdir. Utanmanın bir içgüdü olamayacağını, eğitim yoluyla öğrenildiğini savunanlar ise, çocuklarda, ilkel topluluklarda utanmanın olmayışını kanıt gösterirler. "Utanma duygusu doğuştan olsaydı, tüm toplumların mensuplarının utanma duygusuna sahip olmaları gerekirdi, oysa böyle bir şey yoktur." derler.⁶

Eklektik yaklaşıma göre, utanma duygusunun insandan insana doğuştan gelen farklı bir yönü yoktur. Bu duygu açısından bireylerdeki farklılık, sonradan yani doğduktan sonra çevre etkisi ve eğitim sayesinde oluşmaktadır. Her insan utanma duygusuyla dünyaya gelir, ama farklı utanma görüntülerine sahip olmaları eğitimle şekillenir.⁷

Heyecanların, duyguların çoğu nesnelere karşısında ortaya çıkabildiği halde, mahcubiyet hissi ancak, insanlar ve toplum karşısında kendini gösterir. Kişi başkalarıyla ilişki içerisindeyken utanma duyar. Buna göre, utangaçlığın ortaya çıkması için sadece başkalarının bulunması yeterli olmaz, onların söz konusu kişiye dikkat eder durumda bulunmaları gerekir. Mahcubiyet, bireyin başkaları nazarında gülünç olduğunu, onurunun kırıldığını, itibarının zedelediğini, mahrem yönlerinin ortaya çıktığını fark etmesinden ileri gelir. Bir gurup insanın ya da bir başka kişinin bizi olumsuz yargıladığına dair bir çıkarım yapmadan kendimizi utanmış hissetmemiz zordur. Benliğimizi utancın sardığını hissedebilmemiz için böyle bir yargı gurubunun varlığı işe yarasa

⁴ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 1996, s. 308.

⁵ Ann Vernon, *Düşünce Duygu Davranış Ergenler İçin Duygusal Eğitim Programı*, Çev. Ayşe Rezan Çeçen, Fulya Cenkseven, Nobel Kitabevi, Adana, 2008, s. 125; Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 362.

⁶ Helmut Kentler, *Anneler ve Babalar Cinsel Eğitimi Öğreniyorlar*, Çev. Gülderen Pamir, AFA Yayınları, İstanbul, 1988, s. 91; Hançerlioğlu, s. 362.

⁷ Bayraktar Bayraklı, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 30.

da, fiziksel varlıkları zorunlu değildir. Bu gurubun bizi olumsuz yargıladığını hayal etmek utanç duymak için yeterli olur. Utanma duygusunun ortaya çıkış sebeplerinden birisi, bireyin kendi güç ve yeteneklerine güvenmemesidir. Bir yetersizlik veya davranışlardaki uygunsuzluğun bilincine varınca utanma duygusu ortaya çıkar.⁸

B. Cinsel ve Bedensel Yönden Utanma

Mahrem yerlerinin açılmasından, başkaları tarafından görülmesinden duyulan hisse “tabii utanma” denir. Bedenin ayıp ve mahrem yerlerini kapamak utanma duygusundan kaynaklanır. Utanma duygusu, örtünme ve saklanma biçiminde görülebilir. Mahrem yerlerini kapatmayıp aksine açanların utanmaz kimseler oldukları söylenir. Açıktan hayâsız davranışlar sergilemek, bedenin mahrem yerlerini göstermek ya da görülmesinden sakınmamak, konuşurken ayıp sayılacak sözler sarfetmek, yine yazarken, çizerken aynı şekilde davranmak utanmazlık olarak değerlendirilir.⁹

Bazı sosyologlara göre utanma duygusu doğuştan değildir. Ne biyolojik hayat ne de ruhsal yaşantı utanmanın doğası için gerekli koşulları vermez. İnsan toplumlarının evrimine ve çeşitli kültür çevrelerine bakıldığında utanmanın farklı görünüşleri olduğu, her yerde, her zaman aynı tarzda olmadığı anlaşılır. Örtünme de aynı şekilde farklı zaman ve toplumlarda artmış ya da azalmıştır. Bazı toplumlarda utanma duygusu cinsel organlarda odaklanmıştır. Nadir de olsa, hiç utanmadan cinsel organları ortalıkta dolaşan, çıplak gezen, buna karşın yüzlerini yabancılardan saklayan topluluklar da vardır. Kimi kültürlerde ise, kadınlar erkeklerle karşılaştıklarında oldukları yerde kalıp sırtlarını dönerler ve erkeklerin geçip gitmelerini beklerler.¹⁰

Her toplumda bireylere nelerin utanma konusu olduğu, kültür aracılığıyla benimsenir. Utanma ile ilgili değer yargıları kültürel olarak ifade edilirler ve bir topluluktan diğerine farklılık gösterirler. Utanmayla ilgili normlar, daha ziyade giyim kuşama ilişkin alanda kendini gösterirler. Örneğin çıplaklık ya da yarı çıplaklık kimi toplumlarda doğal olarak kabul edilirken, bazılarında ise yadırganır. Örneğin, Amazon havzasında tamamen çıplak gezerken

⁸ Ali Haydar Taner, *Psikoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 192; Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Karatepe Yayınları, Ankara, 1990, s. 150; İbrahim Alaettin Gövsa, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1998, s. 46; Windy Dryden, *Mutsuzluk Emrinizde*, Çev. Elvan Kandemir, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 57; Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 219.

⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 229; Halim Hilmi Bilsel, *İyi Ahlâk Güzel Huy*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1978, s. 37; M. Zerrin Akgün, *İlim Bakımından İslâmiyet*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955, s. 85-86.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 1969, s. 306-307; Kentler, s. 91.

utanan bir kadın, boncuklu şerit taktığında kendini giyinmiş kabul eder ve utanma hissetmez.¹¹

Duerr, yapmış olduğu araştırmada, yalnızca ilk çağda ve orta çağda değil, ilkel topluluklarda bile bedeninin cinsel bölgelerinden utanmanın tarihsel bir rastlantı olmadığını, insanın özünden kaynaklandığını ortaya koyan sayısız kanıtlar sunmuştur. Bu kanıtların konuyla ilgili ilâhî öğretiyi desteklediğini ileri sürmüştür.¹² Çıplaklıktan dolayı yaşanan utanç, tarih öncesi dönemlerden itibaren bilinen bütün toplumlarda bir şekilde örtünme pratiğinin yer almasına sebep olan etnik ve coğrafi ayırım tanımayan fitrî bir duygudur. İnsanlar ilk çağlardan itibaren, gerek iklime uyum sağlamak gerekse utanma duygusunun etkisiyle önce yapraklar, hayvan postları, sonraları kumaşlar ve elbiselerle örtünmüşlerdir.¹³

C. Utanmanın Kişilikteki İşlevleri

Erikson'a göre, insanların yaşadıkları ikinci psiko-sosyal dönem, "özerkliğe karşı utanç ve şüphe" olarak adlandırılır. Çocuklar özerk olmak ve kendi bedenlerini kullanmak, çevrelerindeki eşyalara hükmetmek konusunda bağımsız olmayı isterler. Çocuğun özerklik yönündeki mücadelesi, anne babaların bunu utanç yoluyla kontrol etmek istemesi bu evrenin temel karmaşasını oluşturur. Çocuklar kazanmaya çalıştıkları bedensel yetilerini diledikleri gibi kullanarak kendilerini ifade etmek istediklerinde bu isteklerinin bir kısmını engellemeye çalışan bir kültür ortamı içerisinde olduklarını fark ederler. Özerkliğe karşı utanç karmaşasının başarılı bir şekilde çözümü, ikinci temel güç olan iradenin kazanılmasını sağlar. Çocukların kendi bedenlerini ve çevrelerindeki eşyaları kendi başlarına kontrol etmeleri yönündeki girişimlerine izin verilmez ve bu çabaları gereğinden fazla utançla sonuçlanırsa, irade gücünün geliştirilmesi beklenemez.¹⁴

Psikanalizde ilk olarak ergenlikle ilişkisi açısından utanmadan bahsedilmiştir. Freud yaşamın bu evresiyle utanç duygusu arasında ilişki kurmuştur. Psikanaliz, utancı benlik idealine ve onun narsizm üzerine olan etkisine

¹¹ Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 201.

¹² Hans Peter Duerr, *Çıplaklık ve Utanç Uygarlaşma Sürecinin Miti*, Çev. Tarhan Onur, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s. 284.

¹³ Üstün Dökmen, *İnsanın Korunakları Deriden Kültüre*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 29; Huriye Martı, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti", *Beden Sosyolojisi*, Ed: Kadir Canatan, Açılım Kitap, İstanbul, 2011, s. 239.

¹⁴ Banu Yazgan İnanç, Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2010, s. 167-168; Bkz., Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 104; Beebe, Boyd, s. 523.

bağlamıştır. Buna göre, utanma, bireyin kendisiyle olan ilişkisinde yani narsistik düzlemde ortaya çıkar. Utançta ötekinin bakış açısı ve bu bakışın ışığında bir eylemin ya da düşüncenin değil, varoluşun bizzat kendisinin eksikliği, yanlışlığı söz konusudur. Utanç böylece değerliliğin yanı sıra kimlik duygusuna da göndermede bulunur.¹⁵

Ahlâkî bakımdan olgunlaşma; doğruyu yanlıştan ayırt etme, bu ayrıma göre davranma, dürüst davranışlarda bulunma, bir kimsenin standartlarını bozan suç ve utanç gibi kavramlarla ilgili ilkelerin, fikirlerin bütünüdür. Utanma, ahlâkî gelişimin temelini oluşturur. Çocukta, vicdanın uyanmaya başlamasının en önemli belirtilerinden birisidir. Gençler kendilerine birtakım ahlâkî değerleri seçerler. Bu çağda, ahlâkî değerlere uygun davranışlar edinme eğilimi oldukça güçlüdür. Eğer zihinlerinde tasarladıkları yüksek ahlâkî ölçütlere ulaşmada başarı gösteremezlerse utanma duygusu geliştirirler. Utanma, insanın benliğinde yer alan, hem kendisiyle ilgili hem de dış çevreden gelen uyaranları ahlâkî bakımdan eleyen, süzgeçten geçiren bir kontrol mekanizmasıdır.¹⁶

Ahlâkî duygularda bireyin kendi kişisel yaşantısı ve davranışları açığa çıkar. Ayrıca başkalarının davranışları karşısında kişiliğin durumu da kendini belli eder. İnsan, kendi duygu, düşünce ve davranışlarından dolayı utanan bir varlıktır. Bazen herhangi bir içgüdüünün dürtmesi sebebiyle bile utanma yaşayabilir. İnsanı diğer biyolojik canlılardan ve davranışlarını diğer hayvânî içgüdülerden ayıran en belirgin özelliklerden birisi utanma duygusuna sahip oluşudur. Utanma, insanlara özgü bir niteliktir; hayvanlarda utanma gibi ahlâkî duygular bulunmaz. İnsan bu duygu sayesinde içgüdü ve eğilimlerinin her istediğini yapmaktan kendini alıkoymak suretiyle hayvandan ayrılır. İnsanda daima ahlâkî yargıda bulunabilmesini sağlayan utanma duygusu vardır. Bu duygu, ahlâkî besleyen dinamik bir özdür.¹⁷

Her toplumda bireylerin tutum ve davranışlarını düzenleyen kurallar vardır. Bu kurallar yazılı ya da yazılı olmayan değerlerden / normlardan oluşabilir. Kişi bu kurallara uyduğunda toplumda kabul görür ve onay alır. Uy-

¹⁵ Talat Parman, *Ergenlik ya da Merhaba Hüzün*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 66-67.

¹⁶ Esra Ömeroğlu, İlkey Ulutaş, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 87; Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, s. 195; İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, Ankara, 1996, s. 191; Hökelekli, s. 126.

¹⁷ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 150; Kerim Yavuz, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 38-39; Latif Erdoğan, *İman Ahlâk Aksiyon*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 154; Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 72.

madığında ise dışlanır ve cezalandırılır. Her insan içinde yaşadığı toplumda kabul görmek ister; başkaları üzerinde iyi bir izlenim bırakma isteği duyar. Bu nedenle sosyal imajı ile ilgili beklentileri ve olumlu izlenim bırakma isteği tehlikeye girdiği zaman utanma hissine kapılır.¹⁸

Vicdan sahibi bir kimse, kötü niyetli ve her şeye karşı çıkan bir topluluk içerisinde bulunduğu anda utanır.¹⁹

Utanma, ahlâkî duygulardan birisidir. İnsan eğer kötü bir davranışta bulunmuşsa, utanma hissi yaşar. Utanma, kişinin içinde yaşadığı toplumun temel bir değerini, kuralını, töresini çiğnediği, dürüst davranmadığı kanaatine vardığında hissettiği bir duygudur. Utanmak, gerek kendi, gerekse başkalarının gözünde düştüğünü, değer kaybettiğini hissetmektir. Utanmaya sebep olan tutum ve davranış başkalarının gözünün önünde gerçekleşmiş olsa bile, bireysel bir yargıdır.²⁰

Ahlâkçılara göre utanma duygusu, iyi insan olmanın önemli belirtirelerinden birisidir. Utanma duygusundan yoksun olmuş bir kimseyi, kötülükten alıkoyacak şahsi bir engel kalmaz. Böyle bir kimsenin her türlü kötülüğü yapabilme olasılığı vardır. Utanmaz insan kimsenin yapmaya cesaret edemediği şeyleri gözü kapalı bir şekilde yapar. Arsızlık, insanın utanç verici bir şekilde davranma ve konuşma cüretidir. Buna göre, arsız insan, olmadık yere yemin eder, her an ağızından kötü söz çıkabilir, ahlâk dışı her türlü kazanç yolunu dener, yüz kızartıcı hiçbir işi geri çevirmez. Hırsızlık yaparken, yalan söylerken, iftira atarken pervasızlığı elden bırakmaz. Yalancılıkla ilgili utanma duygusunun yok edilmesi, bir değer olarak dürüstlüğü zayıflamasına sebep olur. Yalan söylediği halde yüzü kızarmamak, utanma duygusundaki yozlaşmanın göstergesidir. Normal bir insanın yalan söylerken hissettiği utanma duygusu, cinsel utanmadan daha baskındır. Örnekleri çoğaltabiliriz. Utanmaz bir insanın bu tür ahlâk dışı işleri yaparken yakalanması, kendini ele vermesi umurunda bile değildir.²¹

¹⁸ Ahmet Koyuncu, *Utangaçlık Çekingenlik ve Sosyal Fobi*, Liman Yayınları, İstanbul, 2011, s. 14.

¹⁹ İmmanuel Kant, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007, s. 137.

²⁰ Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 740; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 784.

²¹ Theophrastos, *Karakterler*, Çev. Candan Şentuna, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 35-37; Rasim Özdenören, *Yüzler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 137-138; Ali Seyyar, *Davranış Bilimleri Terimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2004, s. 306; Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s. 142.

İnsan hayâ duygusunu yitirince yaptıklarının hesabını verme bilinci taşımaz. İnsanlara kötülük yaparken, çıkarı için başkalarına zarar verirken kimse- nin kınamasına aldırılmaz. Sözüne güvenilmeyen, başkalarının maddi ve manevi değerlerine önem vermeyen, saygı duymayan, sözünde durmayan, yükümlülüklerini yerine getirmeyen, bütün bunları yaparken de arlanmayan birisi olur. Toplum ve değerler karşısında yıkıcı, bozguncu, arzu ve eğilimleri için olumlu karakterleri bastıran ölçsüz bir kimse olur. Utanma duygusundan yoksun kimsede görev bilinci, kişisel ve toplumsal onur şuuru bulunmaz. Utanma duygusu olmayan ya da eksik olan birey üzerinde ahlâki uyarı ve yönlendirmeler etkili olmaz. Utanma duygusunun kişilik üzerindeki etkisinin azalması oranında insan içgüdülerinin yönlendirdiği hayvanî bir yaşama mahkûm olur.²²

Utanma, toplumsal düzeni koruma ve toplumsal ilişkileri şekillendirmede önemli rol oynayan bir duygudur. Utanma, övünçle birlikte birincil toplumsal duygulardan kabul edilir. Bunlar, toplumsal bağın halini ileten içgüdüsel sinyallerdir. Övünç sağlam bağın sinyali olurken, utanç tehdit altındaki bağın sinyalidir. Övünç / ün ümit ile, utanma ise kaygı ile insanları erdemlere motive ederek aynı işlevi görürler. Utancın, bireyin kendi davranışlarını sürekli olarak izlemesi sonucunda üretildiği öne sürülür. Bu sebeple hem kendi kendini düzenlemekteki işlevi hem de başkalarının o kişinin davranışları hakkında ne düşündüğünün bir göstergesi olarak “utanma”, en önemli toplumsal duygulardan birisidir. Toplumda geçerli olan normlara uymak, başkalarının itibar göstermesiyle ödüllendirilir ve buradan övünç hissi doğar. Toplumsal değerlere uyum göstermemek ise, itibar kaybı ve utanç hissiyle cezalandırılır.²³

Utanma duygusu, onurun, haysiyetin insandaki bekçisidir. Bu duygu sayesinde insan hem kendi onurunu korur hem de başkalarının onuruna saygı duyar. En çok utanmasını bilen kimse, kendi ruhuna en fazla saygı duyan- dır. İnsanlara karşı sevgi besleyen kimse onların onurunu kırmaktan utanır. Utanmayan kimse sevgi ve insanlık değeri gibi kıymetlerden yoksundur. Utanma duyguları zayıflayan bireyler, kendi ruhlarında değerler aramadıkları için başkalarının ruh değerlerini kolayca çiğnerler. İnsanın ahlâki olgunluğuna katkıda bulunan utanma duygusunu yok etmek, kişinin bencilleşmesi-

²² A. Hamdi Akseki, *İslâm Fitrî Tabî ve Umumî Bir Dindir*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 495-496; Muhammed Gazali, *Müslüman'ın Ahlâkı*, Çev. Abdülcelil Candan, Ribat Yayınevi, Konya, 1997, s. 218.

²³ Rene Descartes, *Ruhun İhtirasları*, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1997, s. 158-159; Deborah Lupton, *Duygusal Yaşantı*, Çev. Mustafa Cemal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 36-37.

ne, empati yoksunluğuna, sorumsuzluğuna sebep olur. Utanma duygusu az olan ya da olmayan kimseler, genellikle anti sosyaldirler. Toplumsal kurallara uymazlar, sosyal sınırları çiğnerler. Sergiledikleri bu tür davranışlar kişiliklerinin bir parçası olduğu için vicdani kaygı duymazlar.²⁴

Utanma, insanın gücünün nelere yetip nelere yetmediğini anlamasına yardım eder. Bu duygu sayesinde insan, alçak gönüllü olmayı, kendi gücünün sınırlarını bilmeyi öğrenir. Utanma, insana sınırlarını, birey olarak zayıf yönlerinin olduğunu gösterir. Böylece hem kendisinin hem de başkalarının hatalarına karşı hoşgörülü olmayı sağlar.²⁵

E. Utanmanın Belirtileri / İnsan Üzerindeki Etkileri

Utanma, çirkin şeylerden nefsin sıkıntı duyması, toplumda geçerli olan kurallara aykırı davranmaktan, ayıplanmayı, kınanmayı gerektiren bir kötülük işlemekten dolayı, ruhun daralması, kalbin ıstırap ve üzüntü içerisinde kalmasıdır. Utanan insan güvensizlik duyar, bazen oldukça sıkıntı veren manevi ıstırap hisseder. Utanmayı gerektiren bir durum karşısında nefis teessür içinde kalır, infial gösterir. İnsanın benliğini ayıplanma kınanma korkusu sarar. Utangaçlık halinde insan zihni adeta yoğun bir sis altındaymış gibi olur, düşünceler bulanıklaşır, gözlem ve değerlendirme yeteneği azalır.²⁶

Utanmanın yaşandığı süreçte birey, kendini rahatsız, gergin ve ketlenmiş olarak hisseder. Onun hissettiği bu rahatsızlık bütün benliğiyle ilişkilidir. Benliğini olumsuz olarak değerlendirdiği için kendini aşağılanmış, küçülmüş, değersiz, kusurlu, uygunsuz, eksik ve güçsüz hisseder. Utangaçlık, bireyde boşluk bilinci, terk edilmiş olma bilincine benzer bir ruh hali oluşturur. Kendi farkındalığı ile ilgili acı çekme, düşük özgüven, üzgün olma hali, yalnızlık, depresyon, kaygı utangaçlığın duygusal belirtilerindedir. Özellikle utangaç insan başkalarıyla ilişki kurarken kendini rahatsız, gergin ve endişeli hisseder. Yalnızlık ve değersizlik hisleri artar, özgüveni azalır, kaygı düzeyi yükselir.²⁷

²⁴ Nurettin Topçu, *Ahlâk*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 44; Tarhan, s. 166-167.

²⁵ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 89; Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 98-99.

²⁶ A. Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 169; A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Nur Yayınları, Ankara, tsz., s. 247; Ali Seyyar, *Ahlâk Terimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2003, s. 172; Mustafa Önder, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 309; Mehmet Dikmen, *Huzurlu Yaşamak İçin 100 Altın Kural*, Sevgi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 81; Kenan Çölgeçen, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 319; Gövsa, s. 47.

²⁷ Refia Uğurel Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1984, s. 90; Leylâ Navaro, *Tapmağın Öbür Yüzü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 60; Seher Balcı, Melek

Şiddetli utanma duygusunun etkisi altında insanda gizlenmek için aşırı bir istek oluşur. Bir anlamda saklanma çabasıyla bütün bedenini, özellikle yüzünü çevirir. Utanan kişi o ortamda bulunan kimselerin bakışlarına dayanamaz, bu nedenle gözlerini yere çevirir ve göz ucuyla bakar. Bakışlardan kaçır, başını öne doğru eğerek saklanmaya çalışır. Utanan kişi hemen oracıkta yüzünü toprağa gömme, yer yarıp da içine girme isteği duyar. O ortamdan sonsuza dek kaçmayı temenni eder. Belki de bu durum, bireyin kendisine yönelen öfkesidir. Utanan kişi, dünyayı kendisine bakmamaya, kendi görüntüsünü görmemeye zorlar gibidir. Elinden gelse dünyanın gözlerini kör edecektir.²⁸

Utama sırasında vicdanın sızlaması, yüz kızarması, kalp çarpması, ellerin üşümesi, vücudun terlemesi, konuşurken dilin dolaşması, kekeleme, beden hareketlerinin düzensizleşmesi gibi durumlar ortaya çıkar. Titremek, soğuk soğuk terlemek, hızlı konuşmak, kaskatı kesilmek, göğsün sıkışması ve buna bağlı olarak endişeye kapılmak, aniden solmak, kendini güçsüz hissetmek utangaçlık belirtisidir. Utangaçlık, hareketlerin kontrolünü zorlaştırdığı için yürürken adımlarda düzensizlik gözlenir, ayaklar yere sürünerek yürünür, omuzlar düşüktür, baş öne doğru eğiktir. İnsanların bakışlarından kurtulmak için gözler kaçırılır. Utangaçlık yaşanırken kişinin salgı sistemi bozulur, ağız ve dudaklar kurur. Utangaç insan yaşadığı endişenin karmaşası içerisinde kalır, boğazında kocaman bir düğüm varmış gibi hisseder. Vücudunda meydana gelen gerilmeler, kasılmalar, kaskatı olmalar daha sonra yerini yorgunluk ve bitkinliğe bırakır.²⁹

Yüz kızarması, çekinme ve utanma belirtisidir. Hayvanlarda utanma diye bir şey olmadığı için yüz kızarması da yoktur. Zira hayvanlarda ahlâkî yaşantı söz konusu değildir. İnsan yalan söylediğinde, utanma hissini sebep olduğu kızarma, yalanı meydana çıkarır. Karşı cinsler göz göze geldiklerinde

Kalkan, "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Utangaçlık Düzeyleri ile İlişkisi", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 13, 2001, s. 2; Tutku Kozanoğlu, Utangaçlıkla Baş Edebilme Sosyal Beceri Eğitim Programının Ergenlerin Utangaçlık Düzeylerine Etkisi, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006, s. 15; Linda S. Weilburger, *Çocuk ve Disiplin*, Çev. Zehra Gizem Çelik, Ekinoks Yayınevi, İstanbul, tsz., s. 298-299.

²⁸ Charles Darwin, *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili*, Çev. Orhan Tuncay, Gün Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 341; Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, Çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 12; Koyuncu, s. 13-14.

²⁹ Francois Sousarinie, *Utangaçlığı Yen Başarılı Ol*, Çev. Murat Arısal, Uysal Kitabevi, Konya, 2000, s. 51-53; Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 2000, s. 1096; Taner, s. 192; Bilsel, s. 37.

kadının yüzünün kızarması, insanlık tarihi boyunca bütün toplumlarda dışının namuslu, terbiyeli oluşunun simgesi olarak kabul edilmiştir.³⁰

II. İslâm Ahlâk Düşüncesi ve Tasavvufta Hayâ

Müslüman ahlâkçılar tarafından nefsin üç temel gücü olduğu kabul edilmiştir. Bunlar akıl, gazap ve şehvettir. Söz konusu güçlerin uyum ve dengesi sayesinde insanda hikmet, şecaat, iffet ve adalet olmak üzere dört temel fazilet oluşur. İffet ana erdeminin birçok yan / alt erdemi vardır. İffet faziletinin ürünü olan alt faziletlerden birisi hayâdır. İffetin özellikle hayâ ile ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Bazı ahlâkçılara göre iffetin en esaslı kısmı hayâdır.³¹

Araştırmamızın bu bölümünde İslâm düşünce tarihinde ahlâkı konu edinen ilim adamlarının hayâ ile ilgili görüşlerine yer vereceğiz.

İhvân-ı Safâ'nın öne çıkardığı değerlerden birisi zühttür. İhvân, züht sahibi insanların bu temel fazilet sayesinde başka birçok fazilete daha ulaşacağını savunur. Bu faziletlerden birisinin de hayâ olduğunu belirtir.³²

İbn Sinâ, dört temel erdemi iffet, şecaat, hikmet ve adalet olarak sıraladıktan sonra, ikinci dereceden erdemlerden bahseder. Bunlar arasında utanmayı / hayâyı da zikreder. Hayâyı, nefsin yapılmasından kötülük doğan fiilleri, bu kötülüğün ortaya çıkmaması için terk etmeyi tercih etmesi olarak tarif eder.³³

Erdemleri, hikmet, iffet, şecaat diye sınıflayan düşünürlerden birisi İbn Miskeveyh'tir. O da, hayâyı / utanmayı iffet erdeminin altında yer alan tali faziletlerden birisi olarak kabul eder; iffetin alt bölümlerinden biri sayar. Ona

³⁰ İmmanuel Kant, *Pedagoji Üzerine*, Çev. M. Rahmi, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2005, s. 67; Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 81; Süleyman Hayri Bolay, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s. 220.

³¹ Ahmet Yaman, "İslâm Ahlâkının Amelî Boyutu: İlkeler ve Uygulamalar", Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları, 24-26 Nisan 2009, Ensar Neşriyat, İstanbul, s. 208-209; Cafer Sadık Yaran, *İslâm Ahlâk Felsefesine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2011, s. 53-54; Cafer Sadık Yaran, *İslâm'da Ahlâk'ın Şartı Kaç*, Elif Yayınları, İstanbul, 2005, s. 128.

³² Ahmet Koç, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 151-152.

³³ Abdurrahman Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 128-129, 135-136.

göre utanma, nefsin kötülük yapmaktan kaygı duyması, kınanmaktan ve yerilmekten sakınmasıdır.³⁴

Nasîruddîn Tûsî, erdemlerin türleri arasında iffeti saydıktan sonra, iffet cinsinin altında on iki erdem daha sıralar. Bunlardan birisi olan hayâyı, nefsin kötü bir davranışta bulunduğu farkına vardığında azarlamayı hak etmekten kaçınmak için kendini sınırlaması olarak tanımlar.³⁵

Ahlâkın asılları dörttür, diyen Gazâlî, bunları hikmet, şecaat, iffet ve adalet olarak sıralar. İffetten doğan durumları sayarken, bunlar arasında hayâyı da zikreder. Ona göre, iffet karakterinin denge üzere bulunmasının altında hayâ gibi yapıcı huylar vardır. İffet ahlâkını hayâ gibi karakterlerin kaynağı kabul eder. İffet karakterindeki bozulmanın arkasında ise hayâsızlık gibi özelliklerin yattığını söyler.³⁶

el-Mâverdî, kişinin yüzünde, onun ahlâkını gösteren hayır gibi bir şahit olduğunu söyler. Burada sözü edilen hayır belirtisi hayâdır / utanmadır. Hayâ karakterinden yoksun olan kimseyi olumsuz davranışlardan alıkoymak mümkün değildir. Utanmayan kimse, arzu ve eğilimlerinin yönlendirmesi altına girer. el-Mâverdî'ye göre, İnsan, üç şeyden utanır; bunlar Allah, insanlar ve kişinin kendisidir. Allah'tan utanmak, O'nun emirlerini yerine getirmek yasaklarından sakınmak şeklinde gerçekleşir. Allah'tan utanmak kişinin dindarlığının sağlamlığından, imanının kuvvetinden kaynaklanır. İnsanlardan hayâ etmek, açıktan başkalarına karşı kötülük yapmamak, zarar vermemektir. Utanmanın bu şekli kişilik olgunluğundan, erdemli olmaya duyulan eğilimden ileri gelir. Kişinin kendinden hayâ etmesi, her zaman tutum ve davranışlarında ölçülü olması, yalnızken bile kötülük yapmaktan uzak durması şeklinde gerçekleşir.³⁷

³⁴ Ebû Ali İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, Çev. Abdulkadir Şener ve diğerleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 26; Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, Çev. Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 160; Mustafa Çağrıncı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1998, s. 123-124.

³⁵ Nasîruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 94-95.

³⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev. Çev. Sıtkı Güllü, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008, III/120; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *Halikat Bilgisine Yükseliş: Medâricü'l-Kuds*, Çev. Serkan Özburun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 74; Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1994, s. 173-175.

³⁷ Ebu'l-Hasan el-Mâverdî, *Maddî ve Manevî Yüce Hedefler*, Çev. Bergamalı Cevdet Efendi, M.E.B., İstanbul, 1993, s. 637-644; Celil Kiraz, *Kur'an'da Ahlâk İlkeleri*, Emin Yayınları, İstanbul, 2007, s. 276.

Hâris el-Muhâsibî, Allah'tan utanmayı insanlardan utanmaya tercih etmek gerektiğini söyler. Bir kötülüğe bulaşan kimsenin, o kötülük insanlar tarafından görülecek diye titrediğini belirtir. Allah'tan korkarak bir şeyler yapmanın, insanlardan utanarak yapmaktan daha faziletli bir davranış olduğunu açıklar. el-Muhâsibî, Allah'tan utanmayı şu şekilde açıklar: Allah'tan utanma, O'nun insanın iç yüzünü bildiği için, kalbin sıkılmasıdır. Allah'ın razı olmayacağı bütün ahlâkî kötülüklerden uzak durmasıdır.³⁸

Abdürrezzak Kâşânî'ye göre hayâ, tasavvuf yolunda ilerleyenlerin kaydettikleri aşamalarla ilişkisi olan ve bu bağlamda Allah'a saygı göstermeye verilen addır. Avamın hayâsı, Yüce Allah'ın kendilerini gördüğü bilincini taşıyanların yaşadıkları deneyimdir. Kul, Allah'ın kendisini gördüğünü bildiği için ondan utanır. Bu durum kulun nefsinin isteklerine karşı koymaya tahammül etmesine yardımcı olur. Kul Allah'ın emrettiklerinde istekli, yasakladıklarında ise mesafeli bir tavır içerisinde olur. Seçkinlerin hayâsı, tasavvufi gelişimde müşâhedeyle gerçekleşen durumdur. Bu müşâhede, kulun başkasına sığındığını Allah'ın görmesinden utanmasıdır. Kişi, bütün işlerin Allah'a ait olduğunun bilincindedir.³⁹

Kuşeyrî, hayâ sahibi olmanın belirtisinin, kişinin utanılacak bir durumda bulunmaması olduğunu nakleder. Allah'ın azameti karşısında kalbin sıkılmasının hayâ olduğunu aktarır. Hayânın çeşitli görüntülerinin olduğunu, dolayısıyla türlerinin bulunduğunu açıklar. Günah işleme sebebiyle duyulan hayâyâ, yasak ağaca yaklaştıktan sonra Hz. Âdem'in hissettiği hayâsını örnek verir. Allah'ı tesbîh ve tenzîh eden meleklerin hayâsını "kusur hayâsı" olarak ifade eder. Allah'tan hayâ ettiği için kanadını kapayan İsrâfil'in hayâsı, "ta'zim ve iclâl hayâsı" olarak adlandırılır. Sahâbilerinden hayâ ettiği için, evinde uzun kalan misafirlere artık gidin diyemeyen Hz. Peygamberin hayâsı "kerem hayâsı" olarak nitelenir. Hz. Peygamberin kızı Hz. Fâtıma ile evli olan ve cinsel bir meselede dinin hükmünü peygambere sormaktan çekinen Hz. Ali'nin duyduğu utanma hissi, "haşmet hayâsı" olarak değerlendirilir. Kişisel dünyevî ihtiyaçlarını Yüce Allah'a arzetmekten utanan Hz. Mûsâ'nın hayâsı,

³⁸ Hâris el-Muhâsibî, *er-Riâye*, Çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 382; Hâris el-Muhâsibî, *Allah'ı Arayış*, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 120; Hâris el-Muhâsibî, *Nefsin Terbiyesi*, Çev. Mehmet Zahit Tiryaki, Haya Kitap, İstanbul, 2008, s. 152.

³⁹ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 225-226.

“tevazu hayâsına” misal getirilir. Bir de Yüce Allah’ın affettiği ve cennetine koyacağı kulları karşısında duyduğu “nimet hayâsı” vardır.⁴⁰

İslâm ahlâkçuları ahlâkî erdemleri sınıflandırırken, İslâm öncesi, özellikle Yunan ahlâk telakkilerini görmezden gelmemişlerdir. Bununla birlikte gerek ana ahlâki erdemlerin gerekse tali erdemlerin muhtevalarını oluştururken Kur’an ve hadisleri esas almışlardır. İffet ana erdemi altında tali bir erdem kabul ettikleri hayâ olgusunu ve işlevlerini Kur’an ve hadislerin yönlendirmeleri doğrultusunda, ilâhî öğretiyeye uygun bir şekilde izah etmişlerdir.

III. Kur’an’da Utanma Olgusunu Konu Edinen Âyetler

A. Kavramsal Çerçeve

Kur’an’da “el-hayâu”,⁴¹ “el-iffetü”,⁴² “el-fadh”,⁴³ “el-hızy”,⁴⁴ köklerinden türetilen kelimelerle utanma olgusu anlatılmıştır. Yine utanma sebebiyle sarfedilen bazı sözler⁴⁵ ve utanmanın beden diline yansımaları ifade eden jest ve mimikler⁴⁶ aracılığıyla utanma durumu dile getirilmiştir. Yine Hz. Âdem kıssasında yasak ağaçtan yemenin sonucunda, çıplaklığının farkına varan, utanma duygusunun etkisiyle örtünme çabası içine giren Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın yaşadıkları deneyimleri anlatan tasvirler vardır.⁴⁷

“el-Hayâu” kelimesi, herhangi bir çirkinlik ya da hak sahibi bir kimse hakkı konusundaki ölçsüzlük karşısında nefsin sıkıntı ve darlık çekmesi, bu sebeple onu terk etmesi manasına gelir. Bu kelime, utangaçlık, çekingenlik, tövbe, devenin rahmi / döl yatağı gibi anlamları içerir. “İstihyâ” kalıbı da aynı manayı ifade etmek için kullanılır. Bu kelime Allah’ın bir sıfatı⁴⁸ olarak kulla-

⁴⁰ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, s. 295-297.

⁴¹ Bakara, 2/26; Ahzâb, 33/53; Kasas, 28/25; Ahzâb, 33/53.

⁴² Bakara, 2/273.

⁴³ Hicr, 15/68-69.

⁴⁴ Bakara, 2/114; Mâide, 5/33; Tevbe, 9/63; Yûnus, 10/98; Hûd, 11/39; Hicr, 15/68-69; Hac, 22/8-9; Şuarâ, 26/83-88; Zümer, 39/26; 39-40; Fussilet, 41/16; Tahrîm, 66/8.

⁴⁵ Nisâ, 4/42; Meryem, 19/22-23.

⁴⁶ Kasas, 28/25; Secde, 32/12; Şûrâ, 42/45.

⁴⁷ A’râf, 7/19-27; Tâhâ, 20/117-121.

⁴⁸“Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, “Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.” (Bakara, 2/26) Yüce Allah ilâhî gerçekleri anlatmak için bir konuda “mesel” getirmekten / irat etmekten, her türlü misali vermekten çekinmez, geri durmaz. O şey, bir sivrisinek veya sineğin kanadı gibi küçük bir şey -

nıldığında, kötü bir şey karşısında Allah'ın nefsinin daralması gibi bir manaya gelmez. Zira Allah bu tür nitelermelerden münezzehtir. Gerçek anlamda hayâ yani insanlar için söz konusu olan hayâ, ilâhî makam için geçerli değildir.⁴⁹

başka bir yoruma göre ise sineğin daha büyüğü bir şey- olsa bile Allah onu mesel olarak sunar. Böyle şeyleri misal vermekten "istihyâ" etmez, arsızmaz, çekinmez. Burada "hayâ", geri durmak, çekinmek, terk etmek anlamındadır. (Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, I/28; Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I/87; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I/168; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., I/279; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, I/30; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Elif Ofset, İstanbul, 1992, I/17; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, I/122; M. Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006, III/19) "Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığımız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlanmanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtr." (Ahzâb, 33/53) İnsanların Hz. Peygamberin evine izinsiz girmeleri, yemek pişmeden önce gelip yemeğin pişmesini beklemeleri, yemeği yedikten sonra da söze dalmaları, dağılıp gitmemeleri onu rahatsız etmiştir. Fakat o utanıldığından dolayı kimseye bir şey söyleyememiştir. Fakat Yüce Allah gerçeği söylemekten utanmaz. (Ateş, VII/192) Başkalarının evine izinsiz girenlerin ya da başkalarının evinde gereğinden fazla durup bekleyenlerin çıkartılması bir haktır. Yüce Allah bu gerçeği söylemekten sıkılmaz; açığa çıkarmaktan sakınmaz. Hak olanı onlara açıklamaktan geri durmaz. Örneğin, peygamberin evinde gereğinden fazla beklememenizi, oradan çıkmanızı size emreder. Allah insanlar hakkında uygun olana, sosyal hayatta uyulması gereken kurallara dikkatleri çeker. Dinî hakikatleri açıklamaktan, ahlâkî kuralları öğretmekten, kullarının iyiliğine olan şeyleri onlara emretmekten ve peygamberine yumuşaklık / ilgi göstermekten hayâ etmez. Her şeyi yoktan var eden ve kullarını rızıklandıran Yüce Allah'ın utanması diye bir şey tasavvur edilemez. O bütün gerçekleri açık bir şekilde kullarına duyurur. Onları Peygamberin evine giriş çıkış gibi konularda eğitir. (el-Mâtürîdî, IV/130-131; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, IV/369; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, VIII/23; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsiri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 617; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XXII/87; Yazır, VI/3920; Bilmen, VI/2826)

⁴⁹ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 140; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, XIV/217-219; Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, tsz., II/515;

“el-İffetü”, sayesinde / aracılığıyla şehvet dürtüsünün kontrol edildiği bir durumun insan benliğinde oluşmasıdır. “el-İffetü”, helâl / meşru olmayan şeylerden sakınmaktır. Bu kelimenin asıl anlamı, bir şeyi az alma konusunda kendini sınırlamaktır. “el-İsti’fâf”, sabır, bir şeyden kaçınma, uzak durma manasındadır. “el-Afife”, iyi, saygın, namuslu kadın demektir.⁵⁰

“el-Fadh” kelimesinin asıl anlamı, bir şeyi keşfetmek, açığa çıkarmak, görünür, bilinir yapmaktır. “el-Fadîha”, ortaya çıkarılmasından utanç duyulan şey demektir. “el-Fadîha”, duyulmasıyla yapanın kötü duruma düştüğü kötü bir iştir / durumdur. İnsanları utandıran kimseye “raculun feddâhun” nitelemesi yapılır. Bir kimse kötü bir şey yaptığı ve bu duyulduğu zaman “efdaha’r-raculu” denir. Sabahın ilk ışıkları ortaya çıktığı zaman “fadaha’s-subhu” denir. Gündüzün beyazlığı / aydınlığı için “fudhatu’s-subh” ifadesi kullanılır. Sabah vakti uyuyan kimseye, “fedahake’s-subhu fe kum!” yani “gün aydınladı, artık kalk” diye seslenilir. Beyazlığı açık, net, saf olamayan, şiddetli / tam beyazlığın söz konusu olmadığı beyaz renk için “el-efdahu” ifadesi kullanılır. Ayın ışığı, parlaklığı yıldızların görülmesini engellediği zaman “fadaha’l-kameru’n-nucûme” ifadesi kullanılır. Bir posa, çökelti üzerindeki lekeye “elfudhatu”, “elfadhu” denir. Aslanın, devenin rengi hakkında “el-efdahu” nitelemesi yapılır. Bu, renk konusunda ortaya çıkan bir “fadh” durumudur. Yine hurmanın kırmızı ve sarı renk alması da “edaha’n-nahl” olarak ifade edilir.⁵¹

“Hızıy”, bir kimsenin başına musibeti felaket, kötülük, dert gelmesi ve adının çıkması, yayılmasıdır. Kişi bu sebeple zelil olur, küçük düşer. “Hızıy”, bir kimsenin nefsi açısından ve diğer bakımlardan hezimet ve yenilgiye uğramasıdır. Nefsi açısından “hızıy”e maruz kalmak, aşırı derecede utanacak duruma düşmektir. “Züll” yani zelil olma, “hevn” yani hakir, değersiz olma, kelimeleri “hızıy” ile yakın, hatta eş anlamlıdır. Yine “hızıy”in “fadîha” yani utanç verici durum, rezalet gibi anlamları vardır. “Ahzâhu’llâh”, Allah onu rezil etsin, utanacak hale soksun, küçük düşürsün demektir. “Haziye” fiili, utanmak, hayâ etmek manasındadır. Eğer bir kimse kötü bir davranışta bulunur da, bundan derin bir utanç duyarsa, “raculun hazyân” veya “imraetun hazyân” denir.⁵²

B. İnsanda İlk Utanma Tecrübesi

Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, I/554.

⁵⁰ el-İsfehânî, s. 339; İbn Manzûr, IX/253; el-Halebî, III/117-118.

⁵¹ İbn Manzûr, II/545; el-Halebî, III/279.

⁵² el-İsfehânî, s. 147; İbn Manzûr, XIV/227; el-Fîrûzâbâdî, II/535-536; el-Halebî, I/578.

-İlk İnsanda Utanma Deneyimi-

Hz. Âdem ile Hz. Havva, cinsiyet farklılığını ve cinsel eğilimi fark etmeleri yüzünden ideal cenneti terk etmek durumunda kalmışlardır. Cinsiyet farklılığını ve cinsel eğilimi fark ettiklerinde çıplaklıklarından utanmışlardır. Bundan hareketle utanmanın ilk insani duygu olduğu söylenebilir.⁵³

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyeğin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz." Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: "Rabbimiz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı." "Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim" diye onlara yemin etti. Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab'leri onlara, "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi. Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." Allah, dedi ki: "Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır." Allah, dedi ki: "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (mahşere) çıkarılacaksınız." Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindedir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik). Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır."⁵⁴

Yüce Allah "cennet" adını verdiği yerde bulunan Hz. Âdem ve eşine cennetteki yaşamlarıyla ilgili bazı kurallar koymuş, uyarılarda bulunmuştur. Onlara belli bir cennet ağacını –buğday, üzüm, incir, kâfur, bilgi ağacı veya ebedilik ağacı olabilir- göstererek bundan yemelerini yasaklamıştır. Bundan yemeleri halinde zalimlerden olacaklarını, cezayı hak edeceklerini hatırlatmıştır: Âdem! Sen ve eşin Havva "cennet"te ikamet ediniz. Orada dilediğinizden yiyebilir, oradaki her ağacın meyvesinden yararlanabilirsiniz. Cennetin her yerindeki ağaçlardan yemek size mubah kılınmıştır. Ancak şu (belli) ağaca yaklaşmayınız, onun meyvesinden yemeyiniz. O ağaçtan yemeniz size yasaklanmıştır. Eğer sen ve eşin o ağaca yaklaşır, meyvesinden yerseniz, sını-

⁵³ Parman, s. 66.

⁵⁴ A'râf, 7/19-27.

rı aşmış, kendinize yazık etmiş zalimlerden olursunuz. Size verilen nimetlerin elinizden gitmesine sebep olursunuz.⁵⁵

İlâhî uyarının ardından Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'ya haset eden şeytan, onlara gizlice fısıldayarak, onları tahrir ederek, hile ve tuzak kurarak yasak ağaçtan yemeye sevk etmiştir. Kendilerine örtülmüş, gizlenmiş olan kötü / çirkin yerlerinin ortaya çıkmasını, avret mahallerinin onlara açılmasını istemiştir. Avret mahallerinin açılması ve mahcup duruma düşmeleri için vesvese vermiştir. Onların kalplerini yasak ağacın meyvesinden yemeye meylettirecek şekilde telkinde bulunmuştur. Onlara, "Allah size, iki melek olacağınız, cennette sonsuza dek kalacağınız için bu ağacın meyvesinden yemeyi yasaklamıştır. Bu ağaçtan yediğiniz takdirde ikiniz de melek olacaksınız, yemek içmek gibi ihtiyaçlarınız olmayacak ve ölmeyip cennette ebedi kalacaksınız. Allah, sizin ölümsüz ve melek olmanızı, cennette sonsuza kadar kalmanızı istemediği için o ağaca yaklaşmanızı yasakladı." demiştir. Şeytanın vesvesesinin içeriği işte böyleydi.⁵⁶

Âyette, cinsel organlar ve anüs bölgesi "sev'e" / kötü olarak isimlendirilmiş, avret olarak nitelenmiştir. Çünkü beden bu bölümünün başkalarına açılması insanın kendini kötü hissetmesine sebep olur. Bedenin bu bölgelerinin başkalarının bakışlarına açık olması kötü bir durum olarak kabul edilir.⁵⁷ İşte şeytanın amacı, "sev'e" diye nitelenen avret mahallini ortaya çıkarmak olmuş ve bu amaçla Hz. Âdem ile eşini aldatmaya çalışmıştır.

Hz. Âdem ve Hz. Havva bu aşamaya kadar yaratılışlarında kendilerini utandıracak, kötü, çirkin şeyleri ortaya çıkartacak, buna sebep olacak şeylerden habersizdiler. Ne kendilerinin ne de birbirlerinin mahrem / çirkin yerlerini göremiyor ve bilemiyorlardı. Yüce Allah bu ilk yaratılış aşamasında onu kendilerine gizlemişti. İşte Şeytan insanın ilk yaratılış özelliği gereği gizli olan ayıp yerlerini açmak üzere vesvese vermiştir. Onlara, o ana kadar farkında olmadıkları çıplaklıklarını göstermek amacıyla fısıldamıştır. O güne kadar

⁵⁵ el-Mâverdî, II/208-209; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzıh*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, I/701; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/157; es-Sa'dî, s. 247; Yazır, III/2138-2139; Bilmen, II/1002.

⁵⁶ eş-Şevkânî, II/243; el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/334; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1994, III/504-505; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., I/439; Yazır, III/2140-2141; Bilmen, II/1002.

⁵⁷ el-Mâverdî, II/213; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Çâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II/384; el-Kurtubî, VII/115.

çıplaklıkları hakkında henüz farkında olmadıkları şeyi ifşa etmek istemiştir. Burada insanoğlunun cennetten çıkarılmadan önceki saf / masum durumuna işaret vardır. Âyetteki temsilî anlatımdan, insanın henüz kendi yapısı hakkında bilinç sahibi olmadığı, yapıp etmeleri için alternatif yön ve gidışler hakkında seçim yapabilme imkân ve iktidarından habersiz olduğu bilinç öncesi dönemin kastedildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸

Şeytan Hz. Âdem ve eşi Havvâ'yı batıl sözleriyle, yalan yere yemin etmek suretiyle aldatmıştır. Yasak ağacın meyvesinden –üzüm, buğday- yemeye sevk etmek, tamah ettirmek, bunu onlara çekici göstermek suretiyle, onları Allah'a itaatkâr olmaktan çıkarmış, isyana cüret ettirmiş, asi durumuna düşürmüştür. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ şeytanın sözlerinin gerçek olduğunu zannedip, bir hata ve gaflet eseri olarak yasak ağacın meyvesinden tatmışlardır. Bunun üzerine ilâhî emre karşı çıkmalarının cezası, itaatsizliğin kötülüğü başlarına gelmiştir. Kendilerine kapalı olan avret yerleri görünmeye başlamıştır. Cennet hayatına özgü örtülü olma durumunun ortadan kalkmasıyla, kötü yerleri kendilerine belirivermiştir. İsyankâr davranışın sonuçları ortaya çıkmış, örtülü ve gizli olan avret mahalleri açılmıştır. Onları örtmekte olan üzerlerindeki, nurdan elbiseler düşürmüştür. Her biri diğlerinin avretini görmüş ve bu durumdan utanmışlardır. Üzerlerindeki nurdan olan ve birbirlerinin avretlerini görmelerini engelleyen elbiseleri ya da cennet giysisi (hulle) alındıktan sonra örtünme ihtiyacı hissetmişlerdir. Kapalı olması gereken yerlerini ise, koparttıkları cennetin yapraklarından üst üste koyarak, kat kat yaparak örtüvermişler, bu yaprakları kendi üzerlerine yamamaya çalışmışlardır. Yasak ağaçtan yediklerinde avret mahalleri açılmış ve utanma duygusunun etkisiyle derhal üzerlerini örtmeye koyulmuşlardır. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'da ortaya çıkan bu durum yani bedensel mahremiyet her insanda fitrîdir. Mahrem yerleri başkaları tarafından görülen insan doğal olarak utanır. Eğer bu fitrat cahiliye geleneklerinin batıl değer yargılarıyla bozulmuşsa, insan çıplaklıktan ar etmez.⁵⁹

⁵⁸ Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/92; eş-Şevkânî, II/243; el-Beyzâvî, I/334; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 271-272; Yazır, III/2140.

⁵⁹ ez-Zemahşerî, II/91-92; eş-Şevkânî, II/244-245; el-Kurtubî, VII/116; el-Beyzâvî, I/335; el-Kâsımî, III/505-506; el-Cezâirî, II/159; es-Sâbûnî, I/440; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1997, III/1269; Yazır, III/2142; Bilmen, II/1003-1004.

Arapça'da kötü anlamına gelen "sev'eh" kelimesi kadının ve erkeğin cinsel organına denir. Cinsel organının açılmasıyla insan utanıp kötü duruma düşürüldüğü için "sev'eh" cinsel organdan kinaye kılınmıştır.⁶⁰

"Sev'e"nin açığa çıkmasının Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nun cinselliklerinin açığa çıkmış olmaktan kinâyeye alma ihtimali de vardır. Buna göre, denebilir ki, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ yasak meyveden yiyinceye kadar, cinsellikle ilgili yetileri aktif durumda değildi. Bu sebeple de organlarının fonksiyonlarından habersizdiler. Belki de, bebeklerin cinsel organlarından habersiz olmaları gibi, onlar için de bir donukluk söz konusuydu. Geçici olarak bu yetileri Allah tarafından gizlenmişti. Yasak ağaçtan yemelerinin etkisiyle üremeye yönelik cinsel özellikleri ortaya çıktı.⁶¹

Birbirlerini cinselliklerini fark eder etmez Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'da ortaya çıkan duygu utanmadır. Bu aşamaya kadar her ikisi de utanma konusunda eğitim almış, bilgilendirilmiş değillerdir. Her ikisinin iradesi dışında geliştiği anlaşılan utanma durumu, bu duygunun doğuştanlığına işaret ediyor gözükmektedir. Utanma duygusu potansiyel olarak her ikisinde de vardı, ancak bu duygunun tecrübe edilmesini gerektirecek değişimi henüz yaşamamışlardı. Utanma duygusunu hissedebilecek evreye geldiklerinde ise, bunu kendiliğinden, hiçbir dış etki, öğreti olmadan tecrübe etmeye başlamışlardır. Onlara cennet yapraklarından örtünmeleri söylenmemiştir. Kendilerinden önce bu tecrübeyi yaşamış insanların kolektif bilinçaltı ya da tarihsel tecrübesi diye bir şey de söz konusu değildir.

Yüce Allah, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'ya uyarı ve azarlama amacıyla şöyle seslenmiştir: Size bu ağacın meyvesinden yemeyi yasaklamamış mıydım? Şeytanın sizin için apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim? Neden böyle bir düşmanın sözüne kanıp aldandınız?⁶²

Hz. Âdem ve Hz. Havva, aldandıklarının farkına vararak derhal kusurlarını itiraf etmiş ve şöyle yalvarmışlardır: Rabbimiz! Biz kendi nefsimize zulmettik. Hatalı bir davranışta bulunarak azarlanmayı, kınanmayı hak ettik. Eğer işlediğimiz bu suçu örtmez, bundan dolayı bizi bağışlamaz isen, bize merhamet etmezsen zarara uğrayanlardan oluruz. Bizi affet, bağışla, bize merhamet et.⁶³

⁶⁰ Ateş, III/321; Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984, s. 288.

⁶¹ Hicâzî, I/702; el-Merâğî, III/277; Duman, I/255.

⁶² Bilmen, II/1004.

⁶³ Bilmen, II/1004.

Müteakip âyetlerde Yüce Allah insanlara şöyle hitap etmiştir: Ey Âdem oğulları! Size avret mahallerinizi örtecek bir örtü / elbise ve süs, güzellik, övünme vesilesi olarak elbiseyi verdik. Gerek avret yerlerinizi, gerekse bütün bedeninizi örteceğiniz, süsleneceğiniz, güzelleşeceğiniz elbiseler yarattık.⁶⁴

Hız. Âdem ve Hız. Havva cennette örtülü olan ayıpları açılarak dünyaya gelmişlerdir. Yine anne karnında örtülü durumdaki her insanlar da çıplak olarak yeryüzüne ayak basmaktadır. Sonra -ilk insan gibi- ayıp yerlerini örtecek, giyinip kuşanacak, süslenecek elbiseler ile örtünme imkânı bulmaktadırlar.⁶⁵

Âyette bahsi geçen "takvâ elbisesi", takvâ bilinci taşıyarak giyinme manasına gelir. Bu hayâ duygusuyla, Allah korkusu bilinciyle giyilen, her türlü maddî ve manevî ayıptan koruyan elbisedir. Hayâ, insana özgü utanma, sıkılma olgularını içeren bir duygudur. Hayâ, bir yönüyle avret yerinin açılmasından veya insanlar arasında cinsel ilişkide bulunmaktan utanmak gibi belirtileri olan, Allah'ın her insanda yarattığı bir duygudur. İnsandaki hayâ duygusuna bağlı olarak Yüce Allah, "Sizin için elbise indirdik." buyurmuştur. Burada elbisenin amaçlarından birisinin ayıp yerlerin örtülmesi olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶ Elbise sayesinde insan, diğer insanlar karşısında utanır olmaktan kurtulmaktadır.

Hayâ duygusu, sadece elbise giymekle elde edilemez. Bu duygu insanın içinden gelen takva elbisesi ile canlı tutulabilir. Yüce Allah burada (7/26) maddi elbise ile takvâ elbisesini birlikte değerlendirmektedir. Burada takvâ elbisesi hayâ duygusunun kendisi olmaktadır. Dıştan örtünmeden önce, insanın içten örtünmesi lazımdır. Dışarıdan örtülse bile, içeriden hayâ duygusunu kaybeden, takva elbisesinden yoksun olan kimse erdemli davranışlar ortaya koyamaz. Asıl olan, içteki hayâ elbisesini örtünmektir. Ayıp yerlerin ve bedenin örtülmesini sağlayan dış elbise, ancak iç elbiseyle birlikte bir değer kazanır. Dolayısıyla kişilik oluştururken bu iki elbiseyi birleştirmek gerekir.⁶⁷

Kur'an'da "takvâ elbisesi" şöyle açıklanmaktadır: Sizin için dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak ilâhî kuralları peygamberler ve semavî kitaplar aracılığıyla bildirdik. Bu sayede manevî elbise olan "takvâ" ile ilâhî kurallara göre yaşama gayret ve çabası içerisinde olun. "Takva elbisesi", daha hayırlı, daha yararlıdır. Asıl elbise / örtü takva örtüsüdür. Takva elbisesini kuşanan yani her zaman Allah'ın gözetimi altında olduğu bilincini taşıyan insa-

⁶⁴ ez-Zemahşerî, II/93; Hicâzî, I/704; es-Sâbûnî, I/440; Yazır, III/2145; Bilmen, II/1006.

⁶⁵ Yazır, III/2145.

⁶⁶ Yazır, III/2146; Duman, I/257.

⁶⁷ Bayraklı, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, s. 32-33.

nın, eli, ayağı, gözü, kulağı günahattan uzaklaşır. Bu maddî ve manevî elbisenin ihsan edilmesi, Allah'ın âyetlerindedir.⁶⁸

Yüce Allah burada bedeni örtecek dış elbiseye dikkat çektikten sonra, insanın kişiliğini koruyacak "takva elbisesi"ne vurgu yapmıştır. Bu, manevî, hissî / soyut bir elbisedir. Kalbi ve ruhu güzelleştirir. Allah, "takva elbisesi"nin daha hayırlı olduğunu belirtmiştir. Çünkü takva kişiliği korur. "Takva elbisesi", mümin, dindar, muttakî, sâlih amel, iffet, hayâ, iyi / güzel ahlâk sahibi olmayı, Allah'ın buyruklarını tutma ve yasaklarından kaçınmayı, O'na iman etmeyi, huşû içerisinde bütün benliğiyle yönelmeyi ifade eder. Takva bilinci taşıyanlar, imanın haşyetini benliklerinde hissedenler, utanma ve irfanı olanlar, bedenlerini örtecek bir şey bulmasalar bile, Hz. Âdem ve Hz. Havva gibi, ayıp yerlerini yapraklarla örterler. Takva bilinci olmayanlar ise, ne giyerse giysinler çıplaklıktan kurtulamazlar.⁶⁹

Hayânın bir başka boyutu, insanın kişiliğiyle, müminin imanı ile ilişkilidir. Bu duygu Allah korkusu sebebiyle mümini ilâhî değerlere uygun olmayan davranışlardan alıkoyar.⁷⁰ Yüce Allah, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cinsel ve bedensel utanmanın ardından vücutlarını örtme ihtiyacı hissettiklerini belirttikten sonra, "takva elbisesi"nin bedensel elbise kadar, hatta duruma göre ondan daha değerli olduğunu açıklamıştır. "Takva elbisesi", insanın ilâhî değerlere karşı çıkararak, Allah ve insanlar nazarında utanacak duruma düşmekten yani kişiliğin ahlâkî yanını bozulmaktan koruyan bir elbisedir.

Bu kıssada anlatılanlardan anlaşıldığına göre, utanma duygusu insanda doğuştan mevcuttur. Bir kimsenin başkaları karşısında mahrem yerlerinin açılması durumunda hissettiği utanç bunun delillerindedir. Kur'an'dan anlaşıldığına göre, utanma duygusu uygarlığın gelişmesine bağlı olarak insanda sonradan oluşan, kişi tarafından sonradan kazanılan bir duygu değildir. Yarattığı ilk günden beri insanda var olan duygudur.⁷¹

Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın işledikleri hata sonucu mahrem yerleri ortaya çıktığında mahrem yerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye çalışmaları, beden mahiyetine dair ilk algının insanla yaşıt olduğunu göstermektedir. Bu deneyim sayesinde insan, "örtünme" gibi tamamen kendine özgü yeni bir

⁶⁸ Bilmen, II/1006; Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993, III/198.

⁶⁹ el-Mâverdi, II/214; ez-Zemahşerî, II/93; eş-Şevkânî, II/246; İbn Atıyye, II/389; el-Kurtubî, VII/119; el-Beyzâvî, I/335; el-Merâğî, III/281; es-Sa'dî, s. 248; Yazır, III/2146; Ateş, III/327.

⁷⁰ Duman, I/257.

⁷¹ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, II/21.

olgu ile tanışmış ve bedenini gizleme ihtiyacı duymuştur. Buna göre, bedenin mahremiyet taşıması, insanın tabii ihtiyaçlarının ötesinde onun duygu ve düşünce dünyasını şekillendiren bir değer yargısına karşılık gelir.⁷²

Hız. Âdem'in günahının sonuçlarından birisi utanma duygusunun ortaya çıkışıdır. Âdem'in yapmış olduğu hata, insanî ve ilâhî özellikleri, onur ve değerliliği yok ederek insanı hayvan düzeyine indirmiştir. Âdem ve Havva içine düştükleri durum karşısında ilk olarak çıplak oldukları fark etmişler ve örtünme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu çıplaklık bir anlamda insanın sahip olduğu değerlerden soyutlanması, zayıflığı ve acizliği olarak değerlendirilmiştir. Kendisine hâkim olan şehvetten dolayı utandığı şeklinde yorumlanmıştır.⁷³

Utanma kavramının daha iyi ve kolay anlaşılması için, tabii / fitrî ve dinî utanma gibi sınıflandırmalar yapılmaktadır. Tabii / fitrî utanmada insanın cinsel ve bedensel açıdan utanması söz konusudur. Bunun dışındaki utanmalar, değerler ve bunların ihlâli karşısında hissedilen utanma durumudur. İlk bakışta bu iki utanma durumu farklı olgulmuş gibi algılanmaktadır. Âdem ve Havvâ'nın yani insan türünün ilk utanma deneyiminin anlatıldığı kıssaya baktığımızda, her iki utanma türünün birbirini tamamlayan bütünlük içerisinde anlatıldığı görülür. Hız. Âdem ve Hız. Havva, hem çıplaklıklarından ve açıkta kalan cinselliklerinden dolayı utanmışlar hem de arzu ve eğilimlerine yenilip ilâhî bir yasağı / değeri çiğnemelerinden dolayı utanç duymuşlardır. Bedensel utanmalarını yapraklarla, ilâhî değeri çiğnemekten kaynaklanan utanma duygusunu ise "takvâ elbisesi" ile örtmüşlerdir. Bu kıssadan anlaşılacağına göre, insanın cinsel / bedensel utanması, kişiliğin ahlâkî bölümüne dair utanmasından bağımsız değildir. Aralarında ayrılmaz bir ilişki vardır ve birbirlerini tamamlarlar.

Hız. Âdem ve Hız. Havvâ'nın yaşamış oldukları ilk utanma tecrübesi, Tâhâ sûresinde de tekrar edilir:

"Biz de şöyle dedik: "Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun." "Şüphesiz senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur." "Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın." Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?" Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı."⁷⁴

⁷² Marti, s. 233.

⁷³ Mustafa Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2007, s. 81.

⁷⁴ Tâhâ, 20/117-121.

Yüce Allah, Âdem'e hitaben şöyle dedi: Sana cennette, nimetler eksiksiz olarak ve sürekli bir şekilde verilecektir. Senin için nimetler yurdunda acıkmak, elbiseden / giysiden çıplak kalmak, susuzluk, güneş altında kalarak eziyet görmek diye bir şey yoktur. Cennette senin için bütün yaşam imkânları, her türlü nimet mevcuttur. Orada senin için her çeşit haz verici yiyecek ve güzel / göz alıcı giyecek mevcuttur. Âyetten anlaşıldığına göre, Hz. Âdem ve eşinin bulunduğu cennette acıkma, susama, çıplak kalma, güneşin sıcaklığı altında kalma gibi sıkıntılar bulunmamaktadır. Âyetteki anlatım üslubunda, açlık ve çıplaklığın nefyedilmesi, tokluğun ve giyinik olanın mevcudiyetini gösterir.⁷⁵

Buradaki "çıplak olmayacaksınız" ifadesi, daha sonra gelen "çıplaklıklarının farkına vardılar" ifadesiyle birlikte değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmeye bağlı olarak, "çıplak olmayacaksınız" sözü, insanın herhangi bir giysi taşımadığı halde çıplaklığının farkında olmadığı ilk safiyet durumunu anlatır.⁷⁶

Yüce Allah Kur'an'da Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın şahsında insan türünün özelliklerini açıklamaktadır. Âyetlerin vermek istediği mesaj, ilk insanın utanma duygusunu nasıl yaşadığı hakkında bilgi vermekten ziyade, yaşanan bu tecrübenin, Kur'an'ın muhatapları için ne mana ifade ettiği'dir. Bunun için bizlere düşen görev, ilk insanın yaşadığı utanma tecrübesinin bizlerdeki karşılığının ne olduğunu anlamaya çalışmaktır. Her bir insanın yaratılışını Âdem'in yaratılışı gibi düşündüğümüzde, dünyaya gelen bir çocuğun, hayatının ilk evrelerinde bilinçli bir cinsellik algısının ve buna bağlı utanma duygusunun olmadığını söyleyebiliriz. Çocuk, tıpkı ilk insanın yaşadığı değişim gibi, belli aşamalardan geçerek, cinselliği fark edebilecek ve utanmayı hissedebilecek evreye gelir.

Âyette çıplaklık ve açlık durumu yan yana zikredilmiştir. Açlık, insanı batin / beslenme açısından güçsüz düşürürken, çıplaklık da zahir / bedenin dışı açısından küçük düşürür.⁷⁷

Yüce Allah, burada cennetteki kıymetli ve eşsiz nimetlerin hepsini saymak yerine sadece insan hayatının dört temel ihtiyacına vurgu yapmaktadır. Bunlar yeme, içme, giyinme ve barınmadır.⁷⁸

⁷⁵ İbn Atıyye, IV/67; eş-Şevkânî, III/484; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, III/104; es-Sâbûnî, II/249; Bilmen, IV/2112; Ateş, V/454.

⁷⁶ Esed, s. 642.

⁷⁷ el-Merâğî, VI/137.

⁷⁸ el-Kurtubî, XI/168; el-Mevdudî, III/255.

Yüce Allah'ın tembih ve uyarılarından sonra şeytan Hz. Âdem'e vesvese vermiş, onu yoldan çıkarmak için şu telkinde bulunmuştur: "Âdem! Sana sonsuzluk ağacını, meyvesinden yiyen kimsenin sonsuza kadar cennette kalacağı ağacı, hiçbir zaman son bulmayacak, yok olmayacak, değişikliğe uğramayacak mülkü göstereyim mi? Sen bundan faydalanarak sonsuz bir hayata, mevkiye sahip olabilirsin."⁷⁹

Âyetlerden anlaşıldığına göre, cennette Hz. Âdem ve eşi, henüz cinsel organlarının farkında olmadıkları bir durumdaydılar.⁸⁰

Şeytanın vesvesesi üzerine Hz. Âdem ve Hz. Havva söz konusu yasak ağacın meyvesinden yediler. Bu konudaki ilâhî uyarıyı unuttular, şeytanın kışkırtmasına kapıldılar. O anda, elbiseleri üzerlerinden düştü, her ikisinin de avret mahalli açıldı / ortaya çıktı. Örtünmeleri gerekli olan uzuvları açıkta kaldı, cinsel organları görünmeye başladı. Oysa o zamana kadar mahrem yerleri gözlerine kapalıydı. Açıkta kalan uzuvlarının / cinsel organlarının üzerlerini cennetin yaprağından ya da orada bulunan bir ağacın yaprağından kapatılar, bedenlerini bunlarla örttüler. Kaynaklar bunun incir yaprağı olduğunu kaydederler. Böylece Âdem, yasak ağacın meyvesinden yemek suretiyle Rabbine asi oldu, O'nun emrinden çıktı. Cennette ebedi kalma amacına da -geçici bir süreliğine- ulaşmaktan yoksun kaldı.⁸¹

Cennette Âdem ve eşi için izzet ve ebedî mülk vardı, yasak ağaçtan yedikten sonra ise, utanılacak, zelil duruma düştüler. Ebedi, kusursuz elbiseler yerine fani / geçici elbiseler giymek zorunda kaldılar.⁸²

İlâhî emre karşı gelir gelmez, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ, tüm kolaylıklardan mahrum bırakılmışlardır. Bu yoksunluğun etkisiyle ilk hissettikleri etki, elbiselerinden soyunmuş olmalarıdır. Daha sonra açlığı, susuzluğu, diğer cennet nimetlerinden yoksunluğu ve mahrum bırakıldıklarını fark etmeye başlamışlardır.⁸³

Sonsuzluk ağacından yemenin cinsel birleşmeden kinaye olabileceği de söylenmiştir. Buna göre, içlerine sonsuzluk arzusu düşmüş olan Hz. Âdem ile eşi, sonsuzluk ağacından yemişler yani cinsel birleşme yapmışlardır. Bunu

⁷⁹ Bilmen, IV/2114.

⁸⁰ Ateş, V/454.

⁸¹ en-Nesefî, III/104; el-Beyzâvî, II/60; el-Merâğî, VI/134; ez-Zuhaylî, XVI/297; es-Sâbûnî, II/249; Bilmen, IV/2114; Ateş, V/454.

⁸² el-Kâsimî, V/121.

⁸³ el-Mevdudî, III/255.

yapınca da utanma duyguları belirmiştir. Cinsel organlarını cennet yaprağıyla örtme ihtiyacı duymuşlardır.⁸⁴

C. Utanarak Yürüme -Kadınlara Özgü Utanma-

En genel anlamdaki utanma olgusunun alt anlamlarından birisi, cinsel utanmayla, beden mahrem yerlerini ve bedenin çıplaklığını gizleme hissiyle ilişkilidir. Bu tarz utanmaya “tabii utanma” da denilir. Kur’an’da, utanmanın bu özel biçimine dair örnek Hz. Mûsâ kıssasında verilir. Bu kıssada, Medyen şehrine giden Hz. Mûsâ’nın, çobanlık yapan iki kız kardeşe yardım etmesiyle başlayan olaylara yer verilir:

“Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip, “Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor” dedi. Mûsâ, onun (Şu’ayb’ın) yanına gelip başından geçenleri ona anlatınca Şu’ayb, “Korkma, o zalim kavimden kurtuldun” dedi.”⁸⁵

Çobanlık yapmakta olan iki kız her zamanki durumlarından farklı olarak erkenden, çabucak yaşlı babalarının yanına dönmüşlerdir. Oysa önceden adet edindikleri gibi, sürüyü sulamalarına bağlı olarak daha geç dönerlerdi. Babaları, sürüdeki hayvanların memeleri süt dolu ve suvarılmış oldukları belli olduğu halde kızlarının eve dönüşlerini erken bulmuştur. Onlara böyle erkenden dönmelerinin sebebini sormuştur: “Sizde bugün bir farklılık var. Nasıl böyle erken döndünüz?” demiştir. Onlar da başlarından geçenleri, kendilerine nasıl yardım edildiğini ona anlatmışlardır. Yardımsever bir adamın kendilerine acıdığını, merhamet gösterdiğini, sürüyü sulamada kendilerine yardım ettiğini, işlerini kolaylaştırdığını, böylece erkenden eve döndüklerini söylemişlerdir. Babaları o iki kızdan birisini –bu Safûra adındaki küçük kız olabilir- o adama / Hz. Mûsâ’ya göndermiş, “Git ve onu bana davet et” demiştir. O sırada Hz. Mûsâ bir yerde dinlenmekteydi. Kızlardan biri utana utana Hz. Mûsâ’nın yanına gitmiştir. Ona, “Babam, bizim için sürüyü sulamanın ücretini verecek, bize yaptığın iyiliğin karşılığını ödeyecek.” demiştir. Kızın Hz. Mûsâ’nın yanına gelişinde, yürüyüşünde utanır bir tavır vardı. Kız sadece geliş amacıyla ilgili, bunu anlatmaya yetecek açıklamayı / konuşmayı yapmıştır. Bunu hayâ ederek, çekinerek söylemiş, yabancı bir erkeğin yanına gelmek için geçerli bir sebep gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Davet edenin babası olduğunu, davetin amacının hayvanları sulama ücretini ödemek olduğunu açıklamak suretiyle şüphe ve kuruntuya yer vermemiştir. Bu durum onun asil bir kişiliğe, üstün bir ahlâka sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum ondaki

⁸⁴ Ateş, V/454-455.

⁸⁵ Kasas, 28/25.

hayâ ve iffetin göstergelerinden birisidir. Çünkü hayâ / utanma ahlâkî erdemlerin en önemlilerindedir. Özellikle kadınlara daha çok yakışıır.⁸⁶

Âyette geçen, "temşî alâ istihyâin" ifadesi hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Hz. Ömer'e göre, kız elbisesinin yeni ile yüzünü örtmeye / sakınmaya çalışmıştır. Asil soylu kimseler gibi, utanma ve çekinme tavrı içerisinde yüzünü elbisesiyle kapatarak, tesettüre son derece riayet eder bir tarzda gelmiştir. İstedikleri yere gidip diledikleri yere çekinmeden giren hafifmeşrep kadınlar gibi davranmamıştır. Hasan Basrî'ye göre ise, kız Hz. Mûsâ ile konuşurken aralarındaki mesafeyi korumuştur. Karşı cinse meyleder bir tavır takınmamıştır. Amr İbn Meymûn'un ifadesine göre, erkekler karşısında cüretkâr olmayan, karşı cinsle çok fazla içli-dışlı olmayan bir tavır takınmıştır.⁸⁷

Yaşlı adamın kızının gelişi, temiz, iffetli, erdemli bir genç kızın yabancı bir adamla karşılaşması gibi gerçekleşmiştir. Tavırlarında utanmazlık, "teberruç", açılıp saçılma, vücut hatlarını belirginleştirme, "i'vâ", kıskırtıcılık olmamıştır.⁸⁸

Kızın bu utangaç ve sakınır edası, ondaki olgun imanın, asil bir aileden gelmiş olmanın belirtisiydi. Kız Hz. Mûsâ'yı davet etmiş, ama onun bu daveti kabul edip etmeyeceğini bilmemekteydi.⁸⁹ Bu sebeple de bir tür utanma ve çekingenlik içersindeydi.

Âyette geçen "temşî" fiilinin "ilâ" harf-i ceri ile kullanılması, utanmanın bir binek gibi kullanılan şeye benzetilmesini anlatmak içindir. Bu anlatım biçimine göre kız, yabancı bir erkeğin yanına giderek onunla konuşmak ve karşı karşıya gelmek durumunda olduğu için, kendisi için adeta bir binek vazifesi gören yani ondan hiç ayrılmayan utanma duygusu ile utana utana yabancı erkeğin yanına gelmiştir. Bu utanma, onun duygularının saf ve temizliğinin beden diline yansımış halidir.⁹⁰

⁸⁶ el-Mâverdî, IV/247; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, VIII/591; el-Kurtubî, XIII/179; eş-Şevkânî, IV/208; en-Nesefî, III/336; el-Merâğî, VII/163; es-Sa'dî, s. 564; Hicâzî, II/825; es-Sâbûnî, II/431; el-Mevdudî, IV/153; Bilmen, V/2591.

⁸⁷ el-Mâverdî, IV/247; er-Râzî, VIII/591; el-Kurtubî, XIII/179; en-Nesefî, III/336; el-Merâğî, VII/163; es-Sâbûnî, II/431; el-Mevdudî, IV/152; Bilmen, V/2591.

⁸⁸ Kutub, V/2676.

⁸⁹ en-Nesefî, III/336.

⁹⁰ Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 437.

İffet ve hayâsı ile Kur'an'da tanıtılan Hz. Şuayb'ın kızı, kendini toplumdaki soyutlamadan insanlarla ilişki kurabilmenin en güzel modeli / örneği olmuştur.⁹¹

Utanma duygusu, örtünme, bedenini saklamaya çalışma gibi belirtilerle kendini dışarıya vurur. Hz. Mûsâ'ya babasının davetini haber vermek üzere gelen genç kızın yabancı bir erkek karşısındaki jestlerini utanma duygusunun belirtileri olarak anlamak durumundayız. İyi bir babanın eğitiminde yetişmiş bu kızın utanma duygusunun çok belirgin bir şekilde beden diline yansımaları, ondaki iffet karakterinin köklülüğüne ve bu karakterin duygusal unsuru olan utanmanın aktifliğine işaret eder. Cinsel ahlâk bakımından iyi eğitildiği anlaşılan genç kızın yabancı bir erkek karşısında utangaç ve çekingen tavırlar sergilemesi normaldir.

Bilindiği gibi kız çocuklarının utangaçlığı erkek çocuklardan daha fazladır. Utanma duygusunun gelişmesi kız çocuklarda erkek çocuklardan daha erken başlar ve daha kolay içselleştirilir. Kur'an'ın "tabii utanma"yı örnek verirken genç bir kıza tasvir etmesi de bu açıdan anlamlıdır.

Utanmayı yavaş yavaş tecrübe etmeye başlayan çocuklar, bu duygunun etkisiyle yüzlerini örtme, insanlara arkasını dönme yahut elleriyle gözlerini kapama gibi davranışlar sergilerler. Ergenlik çağında ise, cinsel ve bedensel gelişime bağlı olarak bireylerde bedenlerini saklama tarzında eğilimler görülür. Hz. Mûsâ'ya babasının davetini iletme için gelen genç kızın utangaçlığını tasvir eden Kur'an ifadesini ve bu ifadeyi yorumlayan müfessir açıklamalarını dikkate aldığımızda, onun saf, doğal, belki de çocuksu, yapmacıksız bir utanma tepkisi ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Genç kızın beden diline, jestlerine yansıyan utanma duygusunun ondaki cinsel ahlâkı korumaya ilişkin tutum ve kararlılığın bir yansıması olduğunu ifade edebiliriz.

Babasının davet mesajını getiren kızın edep ve hayâsına Hz. Mûsâ da misliyle mukabelede bulunmuştur. Rivayet edildiğine göre Hz. Mûsâ yaşlı adamın evine doğru giderken rüzgâr esmiş, kızın elbisesini bedenine yapıştırmış ve vücut hatlarını ortaya çıkarmıştır. Bu vaziyette önde yürüyen ve Hz. Mûsâ'ya yolu gösteren kızıdan Hz. Mûsâ, arkasından gelmesini ve bu şekilde kendisine yolu işaret etmesini istemiştir.⁹²

⁹¹ Ramazan Varol, *Aile Hayatımız*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 273.

⁹² en-Nesefî, III/336; İlhami Günay, *Kur'an'da Gençlik ve Gençler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 126.

D. Muhtaç Kimsenin Yardım İstemekten Utanması

Maddî bakımdan muhtaç durumda olmak ve başkalarından zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması için yardım istemek durumunda kalmak birçok insanı çekingen, utangaç, sıkılğan yapar. Bu durumdaki insanlar, yokluğun, muhtaçlığın her türlü zorluğuna katlanmayı, ihtiyaçları için başkalarından yardım istemeye tercih ederler. Utanma duygusu, izzetli olma bilinci taşıyan, ihtiyacını toplumdan gizleyen bu kimseleri, birtakım emarelerden hareketle tanımak ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak, infak göreviyle yükümlü olan Müslümanların temel vazifelerindendir:

“(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.”⁹³

Rivâyet edildiğine göre, Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, Mescid-i Nebevî'de, Suffe denilen yerde kalan, oradan ayrılmayan üç yüz veya dört yüz civarında fakir sahâbi vardı. Bunların Medine'de evleri, kalacak yerleri, akrabaları yoktu. Kaldıkları / oturdukları yere nispetle bu muhacir sahâbilerle “Ashâb-ı Suffe” denilmiştir. Bu şahıslar kendilerini cihada adanmışlar, Hz. Peygamber'in göndermiş olduğu bütün seriyyelere –küçük çaplı askerî harekâtlar- katılmışlardır. Bütününü kendilerini Allah'ın ve Elçisinin yoluna vermişleridir. Genellikle vakitlerini dinin esaslarını öğrenmeye, ibadet etmeye ayırmışlardır. Bu âyetin söz konusu sahâbiler hakkında nâzil olduğu söylenir. Kendilerini Kur'an öğrenmeye, gazalara katılmaya adanmış olan bu sahâbiler, daha sonraları onların yaptığı işleri yapanların prototipleri olmuşlardır. Dolayısıyla fakir olup burada sayılan özellikleri taşıyan herkes âyetin kapsamına girer. Yüce Allah, kendilerine sadaka verilmesi, ilgi gösterilmesi, şefkat beslenmesi gereken bu insanların nitelikleri hakkında şu açıklamada bulunur:⁹⁴

Onlar kendilerini Allah yolunda cihada, iman uğrunda çalışmaya, ilim tahsil etmeye, insanlığın iyiliği için çalışmaya, ibadet ve itaate tamamen adanmışlardır. Rızık aramak, geçimlerini sağlamak, ticaret yapabilmek, ziraatla uğraşabilmek için yeryüzünde çaba harcayacak, bir yere gidip çalışacak imkânı bulamazlar. Din uğrunda göstermiş oldukları çabaların meşguliyeti buna fırsat vermez. Bu meşguliyet onları kazanç yollarından alıkoymuştur, maddî

⁹³ Bakara, 2/273.

⁹⁴ eş-Şevkânî, I/370; en-Nesefî, I/273; İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, I/332; el-Beyzâvî, I/141; Bilmen, I/290; Ateş, I/474-475; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, III/369.

sıkıntılara maruz bırakmıştır. Onları tanımayanlar, içinde buldukları duruma vâkıf olmayanlar, dışarıdan onların zengin olduklarını zannederler. Halbuki onlar, gerçekte fakir olup istemekten, ihtiyaçlarını başkalarına açmaktan, ondan bundan dilenmekten çekinirler. Hallerini kimseye belli etmezler, birisinden bir şey istemeye utanırlar, arsız bir şekilde dilenmekten çekinirler. Dikkat edilirse, ne kadar iffetli, kanaatkâr insanlar oldukları anlaşılır. Fakirlikleri, muhtaçlıkları, bedenlerinden / giysilerinden, üstlerinin başlarının perişanlığından, yüzlerinin solgunluğundan, hatta konuşmalarından belli olur. Ne kadar muhtaç ve zor durumda olursa olsunlar, yine de insanlardan bir şey istemezler. Âyet infakın bu sayılan özellikleri taşıyan kimselere yapılmasını tavsiye eder.⁹⁵

Toplum içerisinde utangaçlıklarından dolayı hiçbir şey istemeyen, durumunu çevresine hissettirmeyen gerçek fakirler vardır. İşte Kur'an, bunların araştırılıp bulunmasını istemekte ve bunlara yardım elinin uzatılmasını tavsiye etmektedir.

Âyette, yardıma muhtaç olan, ancak yardım alma konusunda, utangaç, çekingen, iffetli tutum sergileyen insanların tasviri yapılır. Hz. Peygamber döneminden sunulan bu kesitte tasviri yapılan insanların benzerlerine her çağda rastlamak mümkündür. Yardım isteme konusunda kimileri az kimileri de çok çekinir, utanır ve sıkılırlar.

Âyette utanma olgusunu ifade eden "teaffuf" kelimesi, öncelikli olarak iffet karakterini anlatmaktadır. İffet karakteri burada kendisini utanma şeklinde göstermektedir. Utanmanın, genel manada iffeti oluşturan ruhsal durumlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Tasavvufî ahlâk ekolü ve İslâm ahlakçıları, genel anlamda iffeti ana erdemlerden birisi saymışlardır. Hayâyı ise, bu ana erdemden alt bölümü olarak değerlendirmişlerdir.

Âyette tasvirleri yapılan, dinen yardım istemeye hakları olduğu halde bu yardımı istemekten hayâ eden insanların hassas bir kişiliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır.

E. Hz. Peygamber'in Kişiliğinde "Hayâ"

Hz. Peygamber hayâ karakterinin kişiliğinde en üst modelini ortaya koyan bir şahsiyettir. O, şahsıyla ilgili haklı olduğu durumda bile bazen hakkı olan şeyi insanlara söylemekten hayâ eden, çekinen bir kişiliktir. Şahsıyla ilgili bir konuda insanların kendisine rahatsızlık vermelerini, anlayışsızlık göster-

⁹⁵ eş-Şevkânî, I/370; en-Nesefî, I/273-274; İbn Kesîr, I/332; el-Beyzâvî, I/141; Esed, s. 82-83; Bilmen, I/290; Ateş, I/475.

melerini sabırla karşılar, onları bu konuda uyarmaktan hayâ ederdi. Onun bu kişilik özelliği hem sahâbiler tarafından tespit edilmiş hem de Kur'an âyetlerine konu olmuştur.

Ebû Said el-Hudrî Hz. Peygamberle ilgili şu tespitte bulunmuştur: "Allah Resûlü, kendi köşesine çekilmiş bir bakireden daha çok hayâ sahibi idi. Bir şeyden hoşlanmadığında bunu yüzünden anlardık."⁹⁶

Hiz. Peygamberin çok yönlü kişilik mükemmelliğini ortaya koyan belirgin vasıflarından birisi olağanüstü hayâsı idi. Anlatıldığına göre, Hiz. Peygamber son derece hayâ sahibi idi. Konuşmadığı durumlarda bile, onun utangaçlığı yüzüne yansırı ve sahâbiler bunu farkederledi. Hiz. Peygamber'in ağzından çirkin sözler çıkmamış, insanları rencide edecek tutum ve davranışlarda bulunmamış, başkalarının yanında ayaklarını dahi uzatmamıştır. İnsanların ayıplarını yüzlerine vurmamış, bir kimsenin yanlışını söylemek istediği zaman isim vermeden genele hitap eder şekilde ifade etmiştir.⁹⁷

Hiz. Peygamberin hayâ sahibi oluşu, onun hayatının her safhasına yansımıştır. Kur'an'da, onun ne derece sahibi olduğuna dair hayatından bir kesit sunulmuştur:

*"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışımız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahdır."*⁹⁸

Âyette Hiz. Peygamberin ailesi ile birlikte oturduğu eve girerken uyulması gereken üç temel kural açıklanmaktadır. Birincisi, Hiz. Peygamberin ailesiyle birlikte oturduğu evde bir yemeğe davet edildiğinde, yemek ve misafir ağırlama hizmetleri tamamlanmadan eve girip beklememektir. Henüz yemek pişmeden eve girip yemeğin pişmesini, sofranın hazırlanmasını beklememektir. İkicisi, Hiz. Peygamberin ailesiyle birlikte oturduğu eve izin almadan gir-

⁹⁶ Buhârî, Menâkıb, 20.

⁹⁷ Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlâk Ekseninde Hiz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 216; Mustafa Karataş, *Hiz. Peygamberin Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007, s. 273; Muhammed Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000, s. 114; Erdoğan, s. 156.

⁹⁸ Ahzâb, 33/53.

memek, ancak yemek için kendilerine izin verilince yani çağrıldıkları zaman girmektir.⁹⁹

Hız. Peygamberin ailesiyle birlikte oturduğu eve girme konusunda uyulması gereken üçüncü kural, orada ihtiyaç miktarınca oturmaktır. Yemeği yedikten sonra lafa dalmamaktır. Orada konuşulan sözleri dinlemek, gerek ev halkıyla gerekse diğer misafirlerle birlikte uzun sohbetler yapmak, gündelik dünya işleri hakkında konuşmak suretiyle, hane-i saadeti gereksiz yere işgal etmemektir. Yemeği yedikten sonra, oradan ayrılmak, dağılıp gitmektir.¹⁰⁰

İzinsiz ve vaktinden evvel hane-i saadete girmek, ihtiyaç miktarından fazla olarak, gereksiz yere orada beklemek, davette yemeğin ardından uzun uzun sohbetlere dalmak Hız. Peygambere sıkıntı, eziyet verir, onu rahatsız ederdi, ihtiyaçlarını görmesini engellerdi. Evinde darlık, sıkışıklık oluşturur, ev işlerinin görülmesini zorlaştırır, ev halkının bunalmasına sebebiyet verirdi. Bununla birlikte Hız. Peygamber, misafirlere evinden gitmelerini söylemekten çekinir, hayâ ederdi; utandığundan dolayı kimseye bir şey demez, bu duruma tahammül eder, sabır gösterirdi. Misafirlerinden utanır, erken gelenlere girmeyin, oturup kalanlara da artık kalkın, çıkın demekten utanır, sıkılırdı. İma ve işaret yoluyla bile olsa, bunu yapmaktan hayâ ederdi. Hilmi ve keremi bunu yapmasına engel olurdu. Normalde insanlar, evlerine gelen misafirleri çıkarmaktan hayâ ederler. Çünkü bu ahlâkî düşüklük, cimrilik göstergesidir.¹⁰¹

Hız. Peygamberin evine yemeğe davet edilen insanlar yemeği yedikten sonra ev halkını rahatsız edecek derecede uzun süre evde oturur, konuşup eğlenceli sohbetler yaparlardı. Müslümanlar, bu davranışlarıyla çoğu zaman Hız. Peygamberi rahatsız ederlerdi. O ise onları affeder, görmezlikten gelirdi. Nihayet Hız. Zeyneb'in düğün yemeğinde bu rahatsızlığın had safhaya vardığı söylenir. Bu âyetin, Hız. Peygamber'in Zeynep binti Caş ile evlendiği düğünü sırasında indiği rivayet edilir. Hız. Peygamber'in Zeynep binti Caş ile evliliğinde hurma, buğday-arpa, koyun eti gibi yiyeceklerin olduğu düğün yemeği verilmiştir. Yapılan davet üzerine insanlar gurup gurup gelmişler ve yemeklerini yemişlerdir. Davet edilecek kimse kalmayınca Hız. Peygamber sofranın kaldırılmasını emretmiştir. Bu sırada davetlilerden birkaçı oturup sohbet etmeye, havadan sudan konuşmaya devam etmişlerdir. Durumdan rahatsızlık duyan Hız. Peygamber bu kimselere bir şey demeden kalkmış ve

⁹⁹ ez-Zuhaylî, XXII/86; es-Sa'dî, s. 617; Yazır, VI/3920; Bilmen, VI/2826; Ateş, VII/192.

¹⁰⁰ el-Kâsimî, V/532; ez-Zuhaylî, XXII/86; es-Sa'dî, s. 617; Yazır, VI/3920; Bilmen, VI/2826; Ateş, VII/192.

¹⁰¹ el-Mâtürîdî, IV/130; eş-Şevkânî, IV/368-369; el-Kâsimî, V/532; el-Merâğî, VIII/24; ez-Zuhaylî, XXII/87; es-Sa'dî, s. 617; Yazır, VI/3920; Bilmen, VI/2826; Ateş, VII/192.

evdeki diğer odaları dolaşarak onların gitmelerini beklemiştir. Bir süre sonra döndüğünde adamların hâlâ orada oturduğunu görmüştür. Çok fazla hayâ sahibi olduğu için onlara bir şey söyleyememiş, tekrar evin başka bir odasına yönelmiş ve zaman geçirmiştir. Nihayet adamların gittiğini kendisine haber vermişlerdir. Böylece Hz. Zeyneb'in odasına gidebilmiştir.¹⁰²

Hz. Peygamberdeki utanma duygusu, onun hem kendi onurunu korumaya hem de başkalarının onuruna saygı göstermeye yöneliktir. Âyette verilen örnekte de görüldüğü gibi, Hz. Peygamberin, hilmi ve keremi yani hayası sahâbilerle, duyduğu rahatsızlığı belirtmesine müsaade etmemiştir. Sahâbilerle karşı beslemiş olduğu sevgi, onlara verdiği değer sebebiyle onların onurunu kırabileceğinden endişe etmiştir. Halbuki utanmamak, sevgi ve insanlık değeri gibi kıymetlerden yoksun olmak anlamına gelir. Kendi ruh değerleri çok gelişmiş ve yüce olan Hz. Peygamber başkalarının ruh değerlerini çiğnemekten hayâ etmiştir. Âyette verilen örnekte Hz. Peygamberin sergilemiş olduğu hayâ, aynı zamanda bir alçak gönüllülük, hilm yani yumuşak huyluluk, nezaket ve kibarlık göstergesidir. O, bencillik, cimrilik gibi algılanabilecek ve kendi onurunu değerini düşürme ihtimali olan söz ve davranışlardan uzak durmuştur.

Hayânın birçok görüntü ve nitelikte ortaya çıkabileceğine işaret eden İslâm ahlâkçıları, bu gibi durumlara bağlı olarak hayâyı farklı sınıflara ayırmışlar ve her birine uygun isimler vermişlerdir. Hz. Zeynep ile evliliğinde yaşanan olayda Hz. Peygamberin ortaya koyduğu hayâ örneğine "kerem hayâsı" adını verdiklerini daha önce belirtmiştik.

F. Utanacak Duruma Düşmekten Çekinme

-Hz. Lût Örneği-

Hz. Lût, evine gelen misafirlere kötülük yapmak isteyen kavmine / halkına karşı, kendisini utanılacak duruma düşürmemeleri konusunda ricada bulunmuş, yalvarmıştır. Onlara iki kez kendisini utandırmamalarını söylemiştir. Bu sözlerin ilkinde "fadaha", ikincisinde ise "hızy" kelimesini kullanmıştır:

"Lût, dedi ki: "Şüphesiz bunlar benim misafirlerimdir. Sakın beni rezil etmeyin." "Allah'a karşı gelmekten sakının, beni utandırmayın" dedi."¹⁰³

Hz. Lût kötü karakterli kimselerin koşup geldiklerini görünce, onlara söyle seslenmiştir: "Bunlar benim misafirlerimdir. Misafirleri gözetmek, onla-

¹⁰² ez-Zemahşerî, III/537-538; ez-Zuhaylî, XXII/82; el-Mevdudî, IV/398-399; Ateş, VII/192.

¹⁰³ Hicr, 15/68-69.

ra iyilikte bulunmak, haklarına saygısızlıktan kaçınmak önemli bir görevdir. Misafirlere kötülük yapılması ev sahibi için utanç vesilesidir; onlara kötülük yapmak bana ihanettir. Misafirlerime kötü muamelede bulunmak suretiyle beni rezil etmeyin, utandırmayın, mahcup duruma düşürecek bir davranışta bulunmayın.” Burada geçen “fedaha” kelimesi, kişinin başkaları tarafından bilinmesinden utandığı işinin / durumunun açığa çıkmasıdır.¹⁰⁴

Hız. Lût, yapmış olduğu uyarıyı pekiştirmek amacıyla, sözlerini şöyle sürdürmüştür: “Ey halkım! Bu misafirlerin haklarını çiğneme konusunda Allah’tan korkun. Onlara kötü muamelede bulunmaya cüret göstererek, onlar sebebiyle, onları küçük düşürmek suretiyle beni de küçük düşürmeyin, rezil rüsvay etmeyin, utandırmayın; zillet, alçaltılmışlık, üzüntü ve keder içerisinde bırakmayın.” Âyette geçen, “hızy”, zillet, küçük düşme anlamındadır. “Velâ tuhzûni” ifadesinin “el-hazâye”den alındığı düşünülürse, hayâ etme, utanma anlamını ihtiva eder.¹⁰⁵

Sağduyulu bir insan, toplum içerisindeki sorumluluklarını yerine getiremediği zaman utanç duyar. Evine gelen misafiri ağırlamak, onları memnun etmek de her zaman insanların önem verdiği değerlerden birisidir. Hız. Nûh, evine gelen misafirlere kötülük yapmak isteyen kavmine engel olmaya çalışmış, misafirlerine kötülük yapılmasının kendisini utanılacak bir duruma düşüreceğini açıklamıştır. Çünkü misafiri kollamak, gözetmek, en iyi şekilde ağırlamak bütün toplumalarda geçerli olan en üst değerlerden, normlardan birisidir. Bu değer gereğini yerine getirememe endişesi Hız. Lût’un utanma duygusunu harekete geçirmiştir.

Misafiri gözetme ağırlama gibi önemli bir toplumsal değer gereğini yerine getirememek, itibar kaybına ve utanç hissine yol açacaktır. Hız. Lût bu bilinçle, misafirlerini koruma, gözetme gayreti içerisinde girmiştir. Utanma kaygısıyla, misafirleri koruma, gözetme görevini yerine getirmeye çalışmış, kendi değerini düşürecek bir tutum içerisinde olmaktan sakınmıştır. Sağlam bir vicdan, olumlu bir kişilik sahibi her insan gibi o da, görevini yerine getirememiş kusurlu davranmış olmaktan çekinmiş, mahcubiyet duyguları belirlemiştir. Ahlâklı bir insan olarak kötü niyetli ve hiçbir değer tanımayan insanların içerisinde bulunmaktan utanmıştır. İki kez kavmine, “beni rezil etmeyin!”, “beni utandırmayın!” derken, aslında çoktan utanmaya, sıkılmaya, üzülmeye, acı çekmeye başlamıştır.

¹⁰⁴ er-Râzî, VII/155; el-Kurtubî, X/27; el-Kâsimî, IV/493; Esed, s. 521; Bilmen, IV/1740.

¹⁰⁵ el-Kurtubî, X/27; en-Nesefî, II/397; el-Beyzâvî, I/533; el-Cezâirî, III/90; Esed, s. 521; Bilmen, IV/1740.

Utanma duygusu, kişinin kendisini başkaları nazarında / karşısında değerlendirmesi sunucunda ortaya çıkar. İnsan biri ya da birilerinden utanır. Hz. Lût da gerek misafirlerine karşı, gerekse insanlar nazarında küçük düşmüş olmak, itibar kaybetmek, rezil olmak suretiyle utanılacak duruma düşmekten endişe etmiştir. Bunun üzüntüsünü, kaygısını, endişesini yaşamıştır.

G. Utanma Duygusunun Etkisiyle "Unutulup Gitmeyi İstemek"

-Hz. Meryem Örneği-

Özellikle tasavvufî öğretisi ve İslâm ahlâk öğretisi, utanmayı kişinin kendisine, diğer insanlara ve Yüce Allah'a karşı hissedilen bir duygu olarak izah eder. İnsan kendine ve Allah'a karşı utanılacak bir durumda olmasa bile, insanların yanlış anlamalarına bağlı olarak olumsuz bir şekilde yargılanabilir ve onlar tarafından kınanıp ayıplanabilir, utandırılabilir. Allah nazarında ve kendi vicdanında utanılacak bir şey yapmadığının farkında olan Hz. Meryem, insanların utanılacak bir şey yaptığı düşüncesini taşıyacağı bir durum karşısında endişe ve üzüntü yaşamıştır. İnsanlar henüz onu ayıplamamışlarken bile, ayıplanacağı düşüncesi onda utanma duygusunu uyandırmaya yetmiştir:

*"Böylece Meryem, çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!" dedi."*¹⁰⁶

Bu âyetler Hz. Meryem'in olağanüstü bir şekilde hamile kaldığını haber vermektedir. Hz. Meryem, kendisine erkek elinin değmediğini, karnındaki çocuğun Allah'ın emriyle olduğunu bilmektedir. Fakat onun bildiklerini İsrâil oğulları bilmemektedir. Hz. Meryem bu yüzden kederlenmiş, hamile kaldığı çocuk karnında olduğu halde ailesinden ve insanlardan uzak bir yere gitmiştir. Bu şekilde hamile kalmasından dolayı, mahcubiyet hissederek gözlerden uzak kalmak istemiş olabilir.¹⁰⁷ Hz. Meryem'in hamile kalmasının ardından insanlardan uzaklaşma, kendini başkalarından soyutlama, kimsenin göremeyeceği bir yere gitme davranışı, utanmanın davranışsal belirtilerindedir.

Hz. Meryem, "keşke bundan önce ölmüş olsaydım, bu günü görmüş olmasaydım, unutulup terk edilmiş olsaydım, hiç kimsenin hatırına gelmez, tanınmaz, bilinmez olsaydım" anlamına gelen sözler sarf etmiştir. Hz. Meryem insanlardan utandığı, kınamalarından korktuğu, onların dedikodularından çekindiği için böyle bir temennide bulunmuştur. Burada, toplumun insan üzerindeki etkisini, baskısını, Hz. Meryem üzerinde de gösterdiği anlaşılabilir.

¹⁰⁶ Meryem, 19/22-23.

¹⁰⁷ Bilmen, IV/2014; Toptaş, V/16.

tadır. Onun, “Keşke bundan önce ölseydim!” sözü bunu göstermektedir. “Eller ne der?”, “Herkes ne der?” şeklinde toplumun üzerimizdeki baskısını dile getiririz. İlahî eğitim ve yönlendirmenin, gözetimin etkisi altındaki Hz. Meryem bile bu toplumsal baskıdan müteessir olmuştur. Çünkü o, soylu, asil, şerefli bir peygamber ailesinden geliyordu. İnsanlar arasında Allah’a sadakatle kulluk eden biri olarak tanınıyordu. Başına gelenlerle ilgili yapacağı açıklamaya insanların inanmayacağını biliyordu. Kötü birisi olarak, -fahişe, zinakâr olarak- anılmamak için, halk arasında tanınan, bilinen birisi olmamayı temenni ediyordu.¹⁰⁸

Utanch sahibi kimse bazen ölüp yok olmayı isteyebilir. Nitekim Hz. Meryem kendisine isnat edilen / edilecek iftiradan dolayı ölmüş olmayı, unutulup gitmeyi dilemiş, çok derin üzüntü yaşamıştır. Kötü zan besleyen insanlar karşısında utanmıştır.¹⁰⁹

Utandırılacak olması Hz. Meryem’in duygu ve düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Toplum tarafından kınanacak bir durumda olma düşüncesi, ruhunun daralmasına, kalbinin sıkılmasına, benliğini üzüntü ve kınanma korkusunun sarmasına yol açmıştır. Böylece Hz. Meryem, insanlardan gizlenme isteği duymuştur. Özellikle kendisini tanıyanlardan sonsuza dek kaçma arzusunda olduğunu belirtmiştir. İnsanların kendisine bakmamalarını, onlar tarafından görülmemeyi temenni etmiştir.

Hz. Meryem üstün ahlâkî kişiliğiyle toplum nazarında büyük bir itibar kazanmıştı. Kendisine isnat edilecek suç, sahip olduğu saygınlık yerine değersizlik ve aşağılanmayı getirecekti. Toplumla olan ilişkilerinin ona sağladığı onur, izzeti nefis duygusunun yerini utanç alacaktı. Zira utanma onurdan türemiş öğeleri de içine alır. Hz. Meryem içinde yaşadığı toplum nazarında, kişiliğinin değerinde azalma tehlikesi hissettiği anda utanma duygusuyla yüz yüze gelmiştir.

H. İnkârcıların Dünyada ve Âhirette Utanacak Durumlara Düşmeleri

Rezillik, aşağılanmışlık, zillet içerisinde bulunmak, ar, utanma, ayıp gibi duyguların eşlik ettiği utanç halidir. Kur’an’da inkârcıların dünya ve âhirette duyacakları rezillikleri anlatan birçok âyet vardır.¹¹⁰ Bu âyetlerde rezilliğin eşlik ettiği utanç halini anlatmak için “hızy” kelimesi ve türevleri kullanılmıştır. Utancın bir psikolojik ceza olarak uygulanması söz konusudur.

¹⁰⁸ el-Mâtürîdî, III/263; el-Merâğî, VI/38; es-Sâbûnî, II/214; Bilmen, IV/2014; Toptaş, V/16.

¹⁰⁹ Hüseyin el-Cisr Efendi, *İslâm Hak ve Hakikat Dinidir*, Çev. Manastırlı İsmail Hakkı, Bahar Yayınları, Ankara, 1980, s. 619.

¹¹⁰ M. Osman Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 87.

Burada sözü edilen utanma tecrübesinin herhangi bir yapıcı özelliği, insan kişiliğine olumlu bir katkısı yoktur. Âhiret zaten kişiliği düzeltme, şekillendirme yeri değildir. Ödül ve ceza yeridir. Âhirette utanacak duruma düşmemek, aksine onurlandırılmak bir ödül olurken, utanç yaşamak bir ceza olacaktır. Utanma olgusunu anlatmak için kullanılan "hızy" kelimesinin rezil duruma düşme, aşağılanma gibi anlamları ifade ediyor olması, inkârcıların âhirette yaşadığı utancın yıkıcılığını anlatır. Bu manada insanların âhirette onurlandırılanlar ve utandırılanlar diye iki guruba ayrılacağını söyleyebiliriz.

Kur'an'da Allah'a ibadet ve itaatin yerine getirilmesine engel olan kimselerin başlarına gelecekler açıklanmıştır. Allah'ın isminin zikredilmesini, O'na tesbîh ve tekbirde bulunmayı engelleyen, mescitlerin bakımsız ve cemaatsiz kalmasına çalışanların büyük cezalara maruz kalacağı belirtilmiştir. Bu cezalardan birisi dünyada zelil, aşağılanmış, rezil ve rüsvay olmaktır.¹¹¹

*"Allah'ın mescitlerinde onun adının anulmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir! Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, âhirette de büyük bir azap vardır."*¹¹²

Allah'a ve O'nun peygamberine karşı savaş açan, yeryüzünde bozgunculuğu yaymaya çalışanların büyük bir kısmının öldürülmeleri veya asılmaları yahut döneklilikleri sebebiyle ellerinin ayaklarının kesilmesi yahut da yeryüzünden sürülmeleri yapmış olduklarının bir karşılığıdır. Bütün bu sayılanlar, onların dünyadayken başlarına gelecek olan zillet, aşağılanma, utanç duyulacak durumdur. Dünyadayken insanlar arasında yaşayacakları "hızy" yani aşağılanmışlıktır.¹¹³

*"Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Âhirette de onlara büyük bir azap vardır."*¹¹⁴

İnkârcıların dünyada ve âhirette yaşayacakları utancın anlatılmasında özellikle "hızy" kelimesi ve türevlerinin seçilmiş olması anlamlıdır. Çünkü bu kelime doğrudan onur, şeref, itibar kaybetme ve buna bağlı olarak derin bir utanç yaşama durumunu anlatmaktadır.

¹¹¹ en-Nesefî, I/119-120; el-Beyzâvî, I/82-83; el-Merâğî, I/166; es-Sâbûnî, I/89; Bilmen, I/111; Toptaş, I/231; Bayraklı, II/188-189.

¹¹² Bakara, 2/114.

¹¹³ ez-Zemahşerî, I/615; er-Râzî, IV/348; İbn Kesîr, II/54; el-Cezâîrî, I/625; Esed, s. 194.

¹¹⁴ Mâide, 5/33.

İ. Âhirette İnkârcıların Beden Dillerine Yansıyan Utanma Duygusu

Bazı âyetlerde, inkârcıların âhirette yaşayacakları utanç, onların beden dillerine, jest ve mimiklerine yansımış haliyle tasvir edilecektir. Bu tasvirlerde anlatıldığına göre, inkârcılar, yerin dibine geçirilmeyi isteme, başı öne eğme, göz ucuyla bakma gibi utanç duygusunu yansıtan tavırlar sergileyeceklerdir.

1. İnkârcıların Âhirette “Yerin Dibine Geçirilmeyi İstemeleri”

İnkârcıların âhirette yaşayacakları utanç, onların beden dili ifadelerine yansiyacaktır. Kur’an’da tasvir edilen, “yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler” ifadesi, inkârcıların hem ruh halleri hem de beden dili hakkında ipuçları vermektedir:

“O kıyamet günü, Allah’ı inkâr edip Peygamber’e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah’tan hiçbir söz gizleyemezler.”¹¹⁵

Toplum içerisinde, insanlar arasında bir suçu ortaya çıkan kimse, “öyle utandım ki, yer yarılrsa yere girecektim!” der. Allah’ı inkâr ve O’na isyandan kendini kurtaramayan kimse, dünyada ve âhirette utancından yerin dibine girmek isteyen kimsenin durumuna düşecektir.¹¹⁶

Âyette inkârcılar hakkında yapılan tasvirden anlaşıldığına göre, o insanlar Allah huzurunda ve diğer insanlar karşısında aşırı bir gizlenme ve saklanma ihtiyacı duyacaklardır. Bu isteğin etkisiyle başkalarının bakışlarından kendi bakışlarını kaçıracaklar, başlarını öne doğru eğerek saklanma çabası içerisine gireceklerdir. Kendilerine bakılmaması için, varlıklarının / bedenlerinin o ortamdan yok olmasını dileyebileceklerdir. Utanmanın sebep olduğu kınanma korkusu, güvensizlik, ayıplanmanın yol açtığı sıkıntı, üzüntü, ıstırap, kendini yalnız, eksik, kusurlu, değersiz hissetme, düşük özgüven, kaygı, can sıkıntısı gibi pek çok olumsuz duyguların etkisiyle kaçış jestleri sergileyeceklerdir. Buldukları ortamdan kendilerini soyutlamanın çarelerini arayacaklardır. Böyle bir durum dünya hayatında insan için, kendini yeniden yapılandırmanın, inanç, tutum ve davranışlarını düzenlemenin aracı olabilmektedir. İnsanın kişiliğini geliştirmesine katkı sağlayabilmektedir. Âhirette ise, pişmanlık ve buna eşlik eden duyguların, bu duyguların etkisiyle ortaya konulan jestlerin kişiye herhangi bir yararı yoktur. Utanmaya bağlı olarak hissedilen şeyler ruhsal bir cezadan ibarettir.

2. İnkârcıların Âhirette Utançtan Başlarını Öne Eğmeleri

¹¹⁵ Nisâ, 4/42.

¹¹⁶ Toptaş, II/261.

Utancın ruhsal boyutuna ve beden dili ifadelerine ışık tutan tasvirlerinden birisi inkârcılar hakkındadır. Onların âhirette yaşayacakları utanç, beden dillerine boyun bükme şeklinde yansıyacaktır. İnkârcılar, başlarını öne eğerek bakışlardan kaçmaya, saklanmaya çalışacaklardır. Başın öne eğilmesi, yüzün başka tarafa çevrilmesi, bakışların yere doğru indirilmesi, göz temasında bulunmaktan kaçınılması, utanma duygusunu ortaya koyan kaçış jestlerinden birisidir. İnkârcılar bu tutumlarıyla o ortamda ve o durumda bulunmayı istemediklerini gösterirler:

*"Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, "Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, sâlih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız" dedikleri vakit, (onları) bir görsen!"*¹¹⁷

Bu âyette Yüce Allah Hz. Peygamberden, suçluların kıyamette yaşadıkları utanma, ar etme, sıkılma, küçük düşme ve keder içerisinde yaşadıkları ürkütücü sahneyi görmesini temenni etmektedir. Burada yapılan hitabın muhatabı Hz. Peygamberdir. Âyet, inkârcıların eziyet ve yalanlamaları karşısında onun kalbini rahatlatmaya yöneliktir.¹¹⁸

Dünyadayken başları kalkık, burnu büyük, âhireti inkâr etmiş, yeniden dirilmeyi yalanlamış, Allah'a ortak koşma, O'na isyan etme günahıyla nefisini kirletmiş kimseler, yeniden diriltiye mahşere sevk edilecek, hesaba çekilmek üzere kıyâmet günü Allah'ın huzuruna getirileceklerdir. O gün gerçeği gören suçlular, dünyadaki davranışlarının tersine, yaptıkları işler yüzünden Rablerinin huzurunda başlarını önlerine eğecekler, bedenlerine alçalma ve küçülme tavrı hâkim olacak, tam bir korku ve üzüntü içerisinde utanarak, sıkılarak, rezil bir durum / ruh hali içerisinde bulunacaklardır. Kendi nefislerini kınayacaklardır. İçinde buldukları bu ruh haliyle Allah'a şöyle yalvaracaklardır: "Rabbimiz, biz şimdi dünyadayken inkâr etmiş, yalanlamış olduğumuz şeylerin birer hakikat olduğunu gördük, tebliğ edilen âyetleri işitme ve anlama imkânı bulduk. Mesajını duyduk, emrine boyun eğdik. Eğer bizi tekrar geri çevirir, dünyaya döndürürsen, sağlam itikat sahibi olacağız, Sen'in rızana uygun iyi amellerde, işittiğimiz âyetlerin gereği olan davranışlarda bulunacağız. Şimdi biz, âhiret âlemine ve bize tebliğ edilen ilâhî âyetlerin birer hakikat olduğuna kesin bir şekilde inanmış bulunmaktayız. Sen'in hak ilâh ve âhiretin gerçek olduğu konusunda içimizde kuşku kalmadı."¹¹⁹

İnkârcıların beden dillerine yansıyan baş eğme ifadesi, onların yaşadıkları kınanma korkusunun, ayıplanacak durumda olmanın verdiği depresyon, kaygı, sıkıntı ve üzüntünün, yaşadıkları güvensizlik, küçük düşmüşlük, yal-

¹¹⁷ Secde, 32/12.

¹¹⁸ ez-Zemahşerî, III/495; er-Râzî, IX/144; Hicâzî, III/63.

¹¹⁹ el-Cezâirî, IV/228; ez-Zuhaylî, XXI/198; es-Sabûnî, II/503; Bilmen, VI/2766; Ateş, VII/104.

nızlık ve terk edilmişlik düşüncesinin bir anlatımıdır. Utanma duygusu, insanın yaptığı yanlışların farkına varmasıyla ortaya çıkar. İnkârcılar da ahirette, yaptıkları yanlışların farkına vardıkları gibi, bu davranışlarının karşılığını görme durumuyla da karşı karşıya geleceklerdir. İnanç, tutum ve davranışlarının yanlışlığı ve bunların sonuçlarıyla yüzleşen inkârcılar derin bir utanç duyacaklardır. Onların yaşadıkları utançı beden dillerinden okumak mümkün olacaktır. Yaptığı yanlışların bilincine varan ve utanan insan onları düzeltme ve telâfi etme eğilimi duyar. Bu açıdan utanma duygusunun insan davranışları üzerinde belirgin bir etkisi vardır. Nitekim inkârcılar, utanmayla birlikte Allah'tan, yanlış inanç ve davranışlarını düzeltmek için ikinci kez dünya hayatı yaşama fırsatı vermesini isteyeceklerdir. Onların bu istekleri, karşılığı olmayan boş bir temenniden ibarettir. Yaşadıkları utanç, onlar için ruhsal bir ceza olmaktan öteye geçmez. Ahlâkî bir değeri de yoktur.

Sonuç

Hız. Âdem ve Hz. Havvâ'nın şahsında insanın yaratılışının ve yeryüzü yaşantısının başlangıcının anlatıldığı kıssada, utanmanın ilk hissedilen duygu olduğu anlaşılmaktadır. Utanma davranışıyla birlikte insanın sorumluluk bilinci ortaya çıkmış, insan Allah'a ve hemcinsine karşı sorumlu bir varlık olduğunun ayırtına varmıştır. Yine utanma, insanın kişiliğinin değerler karşısında, özellikle değerlerin ihlâli noktasında vicdanında hissetmeye başladığı belirleyici duygu olmuştur.

Utanmanın ortaya çıkışında insanın kendi kişiliğinin değerinde azalma tehlikesinin baş göstermesi, onur duygusunda zayıflamanın görülmesi etkili olmaktadır. Kur'an'da utanmanın ele alındığı kavram ve tasvirlerde de utanma olgusu insanın değerden düşmesiyle ilişkilendirilmiştir. Özellikle, utanmayı da içine alan "el-hız" kelimesi, utanacak duruma düşmenin yanında, değer kaybetme, aşağılık olma anlamlarını da içermektedir.

Utanma başkalarının varlığı karşısında hissedilen bir duygudur. Utanmayla ilgili âyet ve hadisler, hem insanlar karşısında hem de Yüce Allah katında utanmanın söz konusu olacağını vurgulamaktadır. Bu duygunun hem ilâhî hem de insanlar tarafından içselleştirilmiş değerlerin çiğnenmesi halinde Allah ve insanlar karşısında hissedileceğine işaret etmektedir.

Kur'an, utanma duygusunun yaşanacağı ortamlardan biri olarak âhiret hayatını gösterir. Fakat âhirette yaşanacak utanmanın hiçbir eğitici yanı, kişiliği onarıcı tarafı bulunmamaktadır. Âhirette yaşanacağı söylenen utanma, cehennemlikler için manevî bir ceza niteliğindedir.

Yine âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre ideal kişiliğin teşekkülünde ve korunmasında utanma duygusu hayati bir role sahiptir. Özellikle, inanılan değerlere aykırı davranıldığında veya böyle bir eğilim ortaya çıktığında utanma duygusu uyarıcı ve telâfi / tamir edici bir görev üstlenir. Bu sebeple

âyet ve hadisler utanma duygusunun korunması ve geliştirilmesi yönünde emir ve telkinler içerir.

İnsanı konu edinen ilmî disiplinler utanma duygusunun doğuştan mı yoksa sonradan mı kazanılmış olduğunu tartışmaktadırlar. Utanma duygusunun doğuştanlığını savunan ve bunu kanıtlamaya çalışanların yanında, sonradan olduğunu savunanlar da vardır. Â'râf ve Tâhâ sûrelerinde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın şahsında insanın utanma tecrübesini konu edinen kıssada bu duygunun gelişmeye aday bir şekilde insan doğasında var olduğuna işaret edilmektedir.

Günümüzde, bedensel utanmanın kaybına paralel olarak ahlâkî utanmanın kaybı da ortaya çıkmaktadır. Bu iki utanma türünün birbirini koruduğu anlaşılmaktadır. Birinin yitirildiği kişilikte diğersinin de olumsuz etkilendiği söylenebilir. Hem bedensel hem de kişilikteki utanma kaybının ya da eksikliğinin olumsuz tesirleri insanın metafizik âlem ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Çünkü bedensel ve kişilik boyutlarıyla utanma, Allah insan ilişkisinin önemli boyutlarından birisidir. Dolayısıyla, mümin bireyin kişiliğinde önemli bir yere sahip olan utanma duygusunun her zaman korunmasına, kişiliği oluşturan temel karakterlerden biri olarak muhafaza edilmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred, *İnsanı Tanuma Sanatı*, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 1996.

Akgün, M. Zerrin, *İlim Bakımından İslâmiyet*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955.

Akseki, A. Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1968.

Akseki, A. Hamdi, *İslâm Fitrî Tabî ve Umumî Bir Dindir*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2004.

Akseki, A. Hamdi, *İslâm Dini*, Nur Yayınları, Ankara, tsz.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.

Bakırcıoğlu, Rasim, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

Balci, Seher, Melek Kalkan, "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Utangaçlık Düzeyleri ile İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı: 13, 2001.

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, Ankara, 1996.

- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bayraklı, Bayraktar, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001.
- el-Beyzâvî, el-Kâdi Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Bilgiz, Musa, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Bilsel, Halim Hilmi, *İyi Ahlâk Güzel Huy*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1978.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- el-Cezâîrî, Ebû Bekr Câbir, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- el-Cisr, Hüseyin Efendi, *İslâm Hak ve Hakikat Dinidir*, Çev. Manastırlı İsmail Hakkı, Bahar Yayınları, Ankara, 1980.
- Cüceloğlu, Doğan, *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Çağrı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çamdibi, Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1994.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1992.
- Çölgeçen, Kenan, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007.
- Darwin, Charles, *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili*, Çev. Orhan Tuncay, Gün Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Descartes, Rene, *Ruhun İhtirasları*, Çev. Mehmet Karasan, M.E.B., İstanbul, 1997.
- Dikmen, Mehmet, *Huzurlu Yaşamak İçin 100 Altın Kural*, Sevgi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dökmen, Üstün, *İnsanın Korunakları Deriden Kültüre*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

- Dryden, Windy, *Mutsuzluk Emrinizde*, Çev. Elvan Kandemir, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Duerr, Hans Peter, *Çıplaklık ve Utanç Uygurlaşma Sürecinin Miti*, Çev. Tarhan Onur, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.
- Duman, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006.
- Enç, Mithat, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Karatepe Yayınları, Ankara, 1990.
- Erdem, Mustafa, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2007.
- Erdoğan, Latif, *İman Ahlâk Aksiyon*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007.
- Erikson, Erik H., *İnsanın Sekiz Çağı*, Çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, tsz.
- Gazali, Muhammed, *Müslüman'ın Ahlâkı*, Çev. Abdülcelil Candan, Ribat Yayınevi, Konya, 1997.
- el-Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev. Çev. Sıtkı Gülle, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008.
- el-Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed, *Halikat Bilgisine Yükseliş: Medâricü'l-Kuds*, Çev. Serkan Özburun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 104.
- Gökalp, Ziya, *Felsefe Dersleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- Gövsa, İbrahim Alaettin, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1998.
- Günay, İlhami, *Kur'an'da Gençlik ve Gençler*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010.
- el-Halebî, Ahmed İbn Yusuf es-Semîn, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991.
- Hökekleli, Hayati, *Psikolojiye Giriş*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğâlib el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali, Ahlâkı Olgunlaştırma, Çev. Abdulkadir Şener ve diğ-
gerleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb *el-Müfredât fi
Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

Kant, İmmanuel, *Ethica Etik Üzerine Dersler*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Ya-
yınları, İstanbul, 2007.

Kant, İmmanuel, *Pedagoji Üzerine*, Çev. M. Rahmi, Yeni Zamanlar Yayınları,
İstanbul, 2005.

Karataş, Mustafa, *Hz. Peygamberin Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İşaret Ya-
yınları, İstanbul, 2007.

Kara, Necati, *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004.

el-Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-
Arabî, Beyrut, 1994.

Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İs-
tanbul, 2005.

Kentler, Helmut, *Anneler ve Babalar Cinsel Eğitimi Öğreniyorlar*, Çev. Gülderen
Pamir, AFA Yayınları, İstanbul, 1988.

Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984.

Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlâk İlkeleri*, Emin Yayınları, İstanbul, 2007.

Koç, Ahmet, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul,
1999.

Koptagel-İlal, Günsel, *Tıpsal Psikoloji*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1984.

Koyuncu, Ahmet, *Utangaçlık Çekingenlik ve Sosyal Fobi*, Liman Yayınları, İs-
tanbul, 2011.

Kozanoğlu, Tutku, *Utangaçlıkla Baş Edebilme Sosyal Beceri Eğitim Progra-
mının Ergenlerin Utangaçlık Düzeylerine Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisan
Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006.

Köknel, Özcan, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

el-Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-
Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayın-
ları, İstanbul, 1999.

Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997.

Lupton, Deborah, *Duygusal Yaşantı*, Çev. Mustafa Cemal, Ayrıntı Yayınları,
İstanbul, 2002.

Martı, Huriye, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti", *Beden Sosyolojisi*, Ed: Kadir Canatan, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan, *Maddî ve Manevî Yüce Hedefler*, Çev. Bergamalı Cevdet Efendi, M.E.B., İstanbul, 1993.

el-Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.

el-Muhâsibî, Hâris, *er-Riâye*, Çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

el-Muhâsibî, Hâris, *Allah'ı Arayış*, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2002.

el-Muhâsibî, Hâris, *Nefsin Terbiyesi*, Çev. Mehmet Zahit Tiryaki, Hayy Kitap, İstanbul, 2008.

Navaro, Leylâ, *Tapmağın Öbür Yüzü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Necati, Muhammed Osman, *Hadis ve Psikoloji*, Çev. Mustafa Işık, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000.

Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998.

en-Nesefî, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.

Ömeroğlu, Esra, İlkay Ulutaş, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Öncül, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 2000.

Önder, Mustafa, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2010.

Özdemir, Lütfü Kaan, İ Acarkan, smail, *Çocuklarda Mizaç Farklılıkları ve Kişilik Gelişimi*, Vural Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Özdenören, Rasim, *Yüzler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Parman, Talat, *Ergenlik ya da Merhaba Hüzün*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

er-Râzî, Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.
- es-Sa'dî, Abdurrahman İbn Nâsır, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Seyyar, Ali, *Davranış Bilimleri Terimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2004.
- Seyyar, Ali, *Ahlâk Terimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2003.
- Sousarinie, Francois, *Utangaçlığı Yen Başarılı Ol*, Çev. Murat Arısal, Uysal Kitabevi, Konya, 2000.
- eş-Şevkânî, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.
- Taner, Ali Haydar, *Psikoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tezcan, Mahmut, *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Theophrastos, *Karakterler*, Çev. Candan Şentuna, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Topçu, Nurettin, *Ahlâk*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Toptaş, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Tûsî, Nasîruddîn, *Ahlâk-ı Nâsırî*, Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Uğurel-Şemin, Refia, *Gençlik Psikolojisi*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1984.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 1969.
- Varol, Ramazan, *Aile Hayatımız*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2002.
- Vernon, Ann, *Düşünce Duygu Davranış Ergenler İçin Duygusal Eğitim Programı*, Çev. Ayşe Rezan Çeçen, Cenkseven, Fulya, Nobel Kitabevi, Adana, 2008.
- Weilburger, Linda S., *Çocuk ve Disiplin*, Çev. Zehra Gizem Çelik, Ekinoks Yayınevi, İstanbul, tsz.
- Yaman, Ahmet, "İslâm Ahlâkının Amelî Boyutu: İlkeler ve Uygulamalar", Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları, 24-26 Nisan 2009, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Yaran, Cafer Sadık, *İslam Ahlâk Felsefesine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yaran, Cafer Sadık, *İslâm'da Ahlâk'ın Şartı Kaç*, Elif Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yavuz, Kerim, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Yazgan-İnanç, Banu, Esef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2010.

Yıldırım, Enbiya, *Din-Ahlâk Ekseninde Hz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz.

Yörükân, Yusuf Ziya, *Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

ez-Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.